

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

वर्ग संख्या

Class No.

पुस्तक संख्या

Book No.

रा० पु० ३

N. L. 38.

Te

891.21

Am258a⁷⁹

MGIPC—54 13 LNL/64—10-12-64—50,000.

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY
CALCUTTA

This book was taken from the Library on the date last stamped. A late fee of 6 nP will be charged for each day the book is kept beyond a month.

N. L. 44.

SLIP-51-10 LNL/62- 11-12-62-50.000

కొండవల్లి వీరవేంకయ్య
బుక్ సెల్లరు రాజమం

ॐ

అమరుకావ్యమ్.

సంపూర్ణాంధ సంస్కృత-వ్యాఖ్యరహిత
వేదము - వేంకటాచార్యశాస్త్రిచేత

స్వకీయ

జ్యోతిష్పత్రీ

ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

మదరాసు.

ALL RIGHTS RESERVED.

1909.

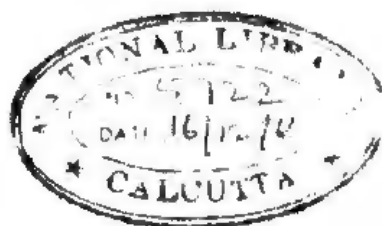
కె. 3 రూ.]

SHELF LISTED

Tc

891.21

Am 258.00

అ వ తా రి క.

ఇట్లు విశిష్టము కలదు:—

శ్రీమచ్చంకరభగవత్పాదులవారు ఉభయభారతి యడిగినప్పటికా
 త్రివిషయప్రశ్నలకు ఉత్తరము లొసగుటకై ఆతత్వము నెఱుంగ
 నను కట్టినవారై మాడనన్నిశాశ్రమమునుండి సమీపనగరమునకు
 బోవును, మధ్యేమాన్యము తత్కాలమందు మృత్యు యున్నయను
 రుకమహారాజ దేహము గాంచి, సమీపమగు నిజదేహమునకు
 ఒకానొకగుహలో శిష్యులను కాపు ఉంచి, తాము ఆమహారాజదేహ
 మందు ఏకాయప్రవేశము చేసి, బట్టనుహిమ్యాది సుందరాంగవలతో విహ
 రించుచుండిరి. మున్ను మహారాజ మృత్యు దగుటయు, వెండియు సజీవ
 దగుటయు, లేదేయానంతరిశృంగారచ్యూతోకో తరగిని తావతిభాధురం
 ధరం బగుటయు, బట్టనుహిమి కనిపింపదై, ఎవఁడో మహాపురుషుఁడు
 యోగమహిమచే మహారాజదేహప్రవేశము శోయుండెడి సన్నియాహిం
 చి, అతనిని రాజదేహమందు నిలుపు దలంపు గొన్నదై, తదీయశ్చార్మ
 దేహమును సహించుటయే యుచులకు ఉపాయముగా నంచి, దేశమం
 దెల్ల మృతశరీరము ఏజుతువుచి గాని క్షణబడినంతనే దానిని దహింప
 నలసినట్లుగా మంత్రులకు నానతి మొనంగెను. ఇట్లు వారు దేశ మెల్లం
 ద్రిమరును శవంబులను దహించుచు క్రమంబున పూర్వోక్తగుహకు
 వచ్చి జగద్గురుదేహముం గాంచి దానిని దహింప సమకట్టిరి. అది యోగి
 దేహము గాని మృతక శేఖరము గా దనియు దానిని దహింపం జన దని
 యు శిష్యు లెంత వేడికొన్నను రాజభటులు సరకుగొనరైరి. అంత
 నాశిష్యులలో గొందఱు రాజధానియందలి శ్రీజగద్గురువునకు ఈవృ
 తాంతము నెఱుకపఱుచువారై గాయకవేషంబుల రాజాస్థానిం బొచ్చి

త త్వ మసి, త త్వ మసి, త త్వ మసి, రాజా."

అని లోకము వాయించుచు పాదం వ్రాడగిరి. అసంకేతంబున శ్రీ జగద్గురువు హెచ్చరికం జేసి, యోగదృష్టిచే నర్తమానం బెఱింగి, దేహ బాహంబు నోర్చి, లోకానుగ్రహార్థము శృంగారప్రతిపాదకం బయిన యీ లోకోత్తరమహాదృష్టప్రబంధంబును నైశంబ రచించి రాజదేహముం ద్యజించి, నిజదేహముం బ్రవేశించి, యుభయభారతికడకుం జని, యా మెను స్మరశాస్త్రవాదమందు జయించిరి.—

అవిధంబున దేహబాహము నోర్చి యాయదృష్టగ్రంథమును ఇం చుకకాలములోనే రచించినందున

“కవి రమరు, కవి రమరు,
కవి డ్వి చోరో, మయూరి శృంభ;
అన్యే కవయః కవయః,
చాపలమూత్రం పరం ధధతే.”

అని యాభాణికిము కల ననియు, ఒజ్జలు నక్కాఁపితురు.

పూర్వోక్తసరకాయాప్రవేశవృత్తాంతము శ్రీమార్ధనీయశంకరిదిగ్వి ఐయమందు నవమ దశమ సర్గలయందు వర్ణితమై యున్నది. కాని అందు ఏతద్గ్రంథనిర్మాణప్రస్తావము లేదు.

ఏతద్గ్రంథకర్త ఎవ్వఁ డయిన నగుఁ గాక; ఈయైతిహ్యమువలన, నాతఁడు శ్రీజగద్గురువగు సమకాలమువాఁడుగా నుండఁబోలు నని యూహింపఁ దగియున్నది. హిందూదేశపుర్వచరిత్రమార్గములు శ్రీజగద్గురుకాలము క్రీ. శ. 820 సంవత్సరములప్రాంతముగా నిర్ణయించి యున్నారు.

పీటర్సను పండితుఁడు స్వర్ణకారకులాలంకార మయినయొకానొక మహాకవి యీగ్రంథమును రచించె నని తెలుపుచు అందులకుం బ్రమాణముగా నొకానొక వ్యాఖ్యానమునుండి

“విశ్వప్రఖ్యాత నాడివైద్యులతిలక విశ్వకర్మాద్వితీయః”

అన్యు ప్రతీకము నుదాహరించి యున్నాడు.

ఇందలి శ్లోకములు శ్రీ. శ. 9 వశతాద్వితీయం దుండినయానందవర్ధనాచార్యులచేత భవన్యాలోకమందు ఉదాహృతములై యున్నవి.

రసోత్తరంగ మయిన యీ కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానములు—
అర్జునదేవ, నుద్రమదేవ, రవిచంద్ర, సూర్యదాసు, శేషరామకృష్ణాది ప్రణేతములు ఏ డనిమిది కలవు. నానిలో ఇందు ముద్రిత మయినశృం గారదీపిక శ్రీమద్యేమభూపాలప్రణేత మని దానియందే యున్నది. ఈయేమ భూపాలుడు శ్రీ వైలక్షేత్రమున పాతాళగంగ మొదలు వైల్కాగ్రమునకు సోపానములు కట్టించిన వేమభూపాలునికి అన్న గారయిన మాచమహిపతికి మనుమఁ డనియు, శ్రీసీరనారాయణబిరుదాంకితుఁ డనియు, పార్వతీపరిణయనాటకకర్త యగువామనభట్టబాణకవి రచించినసీరనారాయణచరిత్ర మనుగద్య కావ్యము ఏతదభ్యుదయవర్ణనమే యనియు, ఈతఁడు శ్రీ. శ. 1414 సంవత్సరముల ప్రాంతమున అంధ్రదేశమున అద్దంకినగరము రాజధానిగా నద్దంకిమండలమును నీలినవాఁ డనియు, పూర్వగ్రంథములవల నను శాసనములవలనను ఎఱుకవచ్చుచున్నది.

ఇట్టి యీ యనవద్యహృద్యమృదుమధురప్రబుధము సశృంగార దీపికము శ్రీ చెదలవాడ సీతారామశాస్త్రిలవారిచే ప్రకటిత మయిన ముద్రణము అంతరించినయనంతరము చిరకాలము అచ్చులలో వైదికునిచేతి విడమై యుండుటం గాంచి, సంస్కృతవిద్యార్థులకును రసికజనులకును నుబోధ మగునట్లు శ్రీ వే మా రె డ్డి గా రి శృం గా ర దీ పికా ఖ్య వ్యా ఖ్య తో ను, మదీయాంధ్ర సంపూర్ణ వ్యా ఖ్య తో ను, ముద్రించి ప్రకటించివాఁడను.

.వేదము, వేంకటరాయశాస్త్రి.

అమరుకావ్యమ్.

శ్లోకసూచికా.

శ్లో.	పు.	శ్లో.	పు.
అన్తానా మతితాననం ...	55	కపాలే పత్తాగ్ని	100
అన్తలన్తగ్రహణేన ...	9	కరకీపలయం	104
అచ్చిన్నం నయవామ్ము	98	కాఢ్యాగ్ని గాఢరూ	25
అఘానీన పరరాత్తుభిం	21	కాస్తే కల్ప ముహూర్తే	112
అచ్యుతభక్త వహి	98	కాస్తే సాగవి	51
అవాలోవ్య ప్రేష్టుః	99	కృహో దూరా దేవ	67
అలసవర్తియైః	7	కోపా హోమల	18
అహం లే వాచూతా	79	కోపా యత్ర భ్రుకుటి	42
ఆ దృష్టిప్రసరాత్	106	కృచి తైమ్ములాక్షః	78
ఆయస్తా కలహం	76	కృప్రస్థి తానీ	91
ఆయాతే దయితే	101	క్షిప్తా హస్తావలగ్నః	8
ఆల మృత్యుభా	98	గతే ప్రేమాదేశే	49
ఆలోలా మలకా	5	గాఢాల్లిప్తనవామనీ	44
ఆకంక్ష్మా ప్రణతిం	52	చక్షుఃప్రత్యా నిర్వర్త	108
ఆస్తాం విశ్వసనం	66	చపలమృదయే	50
ఉరసి నిహిత స్తానో	85	చరణపతనం సాప్రాలాపా	111
ఏక త్రాననసంగతిః	22	చరణపరస్పరత్యాభ్యాస	24
ఏకస్మిన్ కయనే పరాత్తుభి	27	చింతామానా	77
ఏకస్మిన్ కయనే విపత్	29	చిరవిరహిణీ	49
కలమృదయే	109	జ్యోత్స్నావర్త	1
కథ మపి కృత	90	కన్యకాగ్రాభిముఖం	16
కథమపి గుభి	19	కపాః సాన్న్వివితప	92

అమరు కావ్యమ్.

జ్యోత్స్నాపీబద్ధకటకాముఖపాణిపృష్ఠ
ప్రేభస్మఖాంశుచయనంవహిహో మృదాన్యః
త్యాం పాతు మజ్జరితపల్లవకణాపూర
లోభభ్రమద్భ్రమరవిభ్రమభ్రత్రాక్షః.

మృదాన్యః = గొరియొక్క, జ్య...రితః = జ్య = అల్లెతొడియొక్క
(అల్లెతొడివి) - ఆకృష్టి = లాగుటయందు - బద్ధ = రచింపబడిన - కటకాముఖ =
కటకాముఖ మనుచేటి (మాధవుచేరికిని నడిమిచేరికిని నడుమ బాణముయొక్క
పీడిని పొట్టనచేరితోను ఉంగరపుచేరితోను దిగియబట్టనట్టి హస్తవిశేషమునకు కట
కాముఖహస్త మని చేరు) - పాణి = చేయొక్క - పృష్ఠ = వెనుకటిపొక్కయందు -
ప్రేభత్ = చలించుచున్న - నఖ అంశు చయ = గోటి కొరముల మొత్తముతో -
సంకరితః = మిశ్రమైనట్టిది, (ఇది కటాక్షమునకు విశేషము), మజ్జ...భ్రత్ = మజ్జ
రిత = పొంపముగా నున్న - పల్లవ = చిగుళ్లపెను - కణాపూర = కణాభరణమునం
దలి-లోభ = అశచేత - భ్రమత్ = సుడియుచున్న - భ్రమర = తుమ్మెదయొక్క -
విభ్రమ = రీతు - భ్రత్ = పొందినట్టిది, (అగు) కటాక్షః = కడకంటిమాత్ర -
త్యాం = విన్ను - పాతు = రక్షించునుగాక.

వక్రముఖసంక్షేప యగుదేవి కటకాముఖహస్తమున చెలువవంటి పూబాణమును
తొడిగి చెవికంటి అల్లెతొడివి లాగినప్పుడు (ఎట్లది) యాగోళ్లకాంతులపై చలించుచున్న
(నల్లని) కడకంటిమాత్ర - ఆమె కణ్ణాభరణముగా భరించునట్టి చివురుకొంపముపై అంద
లిమకరందముకై ఆసగించి సుడియుచుండు తుమ్మెదయొక్క నొప్పుచుండెను - అది
యు అట్టియామాత్ర మిమ్ము మదనపాపప్రాప్త మేలించుగాక-యనియు భావము.

శృంగారదీపికా.

కటకాముఖపీఠానంతరం నవస్పృహ
భ్రమద్భ్రమరకలికలితనిత్యకళాశక్తవక్త
ప్రమాదుజననమృతప్రకటనీయమృతవర్ణం
మతే గత మపాస్తాహ నహి మానునం దైవరమ

‘బ్యాక్వెస్ట్’

అమోఘమేళనకాత్ ప్రథమం ప్రవృత్తం
 మధ్యే మహా గవ్యవహితం చ మహోఽపి హేతోః
 ప్రాప్తం దకా మథ మనారథ లాభయోగ్యాం
 పాయా చ్చిరం రతిమనోభవయో మృఖం వః
 రాజ్యం వేమ పృచిత మకరోత్ ప్రాజ్య హేమాద్రిదానా
 భూమిదేవీ భువ మురుగులో భుక్తశేష మభుక్తైః
 శ్రీశైలాగ్రాత్ ప్రథవతి, పథి ప్రాప్తపాతాశ్శక్తా
 సోపానాని ప్రమథపదవీ మారుతు శృకారః
 మానవీణిపతి మహాప్రసి విధవా వేమక్షిత్యాగ్రా
 హేమాద్రీ స్సన్మహో ఒభూవ స గురైః ప్రస్థ శ్రయో నద్వహః
 కీర్త్యా జాగ్రతి రేడిహితస్యపతి ప్రియోమట్టిస్త్రీ ప్రతో
 నాగ్నైపతి రి త్యుపాత్తవేపుయో ధర్మాధాకాయా ఇవ.
 వేమాధిపా మాచవిభు శృ నద్వనా శ్రీశోమట్టిస్త్రీస్త్ర గురైఃసంక్రయా
 భూలోక మేలోదరజ ప్రవాహ్నయా భూమింఽవతీర్ణా ఏవ రామలక్ష్మణౌ.
 స వేమభూవ స్సకలాను విద్యా స్వతిప్రగల్భా జగనబ్జగద్భాః
 కదాచి దాస్థావగతః కవినాం కావ్యామృతాస్వాదనతత్పరోఽభూత్.
 అమరుకవిజా రచితాం శృంగారసాత్త్రికాం శత్రోక్షేం
 శ్రుత్వా, వికపితచేతా ప్రదభిప్రాసుం ప్రకాశకాం నేతుమ్,
 మూర్ఖోకా స్మమాహృత్య ప్రక్షిప్తా స్పరిహృత్య చ
 విధత్తే విదుషా విప్రుం టీకాం శృంగారదీపికామ్.
 అవతాలో, ఓధ సంబద్ధో, ఓభిప్రానా, భావలక్షణమ్,
 వాయుకా, తదవస్థా శ్చ, వాయుక శ్చ, తథా నను,
 అగ్నాని వైఃకీర్త్యై, కలంకార స్తతః క్రమాత్,
 ఇ ర్థేతాని ప్రవక్ష్యతే యథాసంధవ మశ్లాసా.

అత్ర కవి సాత స్మి విశిష్టేన గ్రంథపరిసమాప్త్యధిక మిష్టదేవతా ప్రణావాదాఽ
 ఓకేషం ప్రయుక్తైః - బ్యాక్వెస్ట్ - మృతావ్యాః యుగాదయాః - కటాక్షః అపాజ్ఞ
 కర్మనం - త్యాం పా త్పతి సంబద్ధః. కటాక్షః కీర్తయః? బ్యాక్వెస్ట్ యే బద్ధః - కటాకా
 ముఖపాణిః కటాకాముఖో వాసు ధనురాకరణం హస్తం కేమ్. -

‘తద్దసీమధ్యమానుగ్యే త్తద్దోఽస్తిత్వేన వీర్యతే
 యే నీష్ట వామికాయా గా త్త హస్తం కటాకాముఖః’

తస్య - త్వష్టే పశ్చాద్భాగే - (పేష్టస్త కృలస్తః - నభానా మంజనః తేషాం చతుః స్తేషాః - సంజితః మిత్రః; తునః శిష్టకః! మజ్జారికః సంజాతమజ్జారికః * త దస్య సంజాతం తాతకాదిభ్య ఇత జితీకచ్చిత్యయః - మజ్జారిక క్వాసా పల్లవ కృ స ఏన-క్షణాభారః కణాకవరంసః - తత్ర లోభన స్పృహయా - భగ్నిమక భగ్నిమరుః తస్య - విభగ్నిమం లీలాం - విధ లీలా విభగ్నిమభ్యత్. అ ప్రోపమాలంకారః - నభాంకురయమజ్జారిక్యోః పాణిపల్లవయోః కటాక్షభగ్నిమరయో కృ సాదృశ్యప్రతిలే ద్వ్యద్యమానత్వాత్.

‘యథాకథంచి త్వాద్యవ్యం య గోహ్యుతం ప్రతీయతే

ఉపమా నామ సా’ ■ త్యుక్తత్వాత్.

అత్ర కవి కృష్ణగౌరవసాక్షాత్కం కావ్యం ప్రాగభిమానః ఆదౌ దీగరసాభివ్యక్తి కాం దేవ్యా ధనరాకర్షణక్రియాం కినుధా ముక్తవా నితి వాతబ్ధనీయమ, యతః కృష్ణగౌరవసాక్షికాయా ఏవ వశ్యముఖసంఖ్యాయా దేవ్యాః ధ్యానం వివక్షితవా. ఉక్తం చ త్రిపురసంహరసిద్ధా -

‘శంభూయ సునునూబాణాత్ కర్షణస్తీ మైక్షీవం ధనుః

జగత్తైత్రిం జపారక్తాం దేవీం వశ్యముఖం భజే.’ ఇతి.

క్షీప్తో హస్తావలగ్నః ప్రసభ మభిసాతోఽప్యదదానోఽంశుకాస్తం

గృన్తా శ్శేషేష్వపాస్త శ్చరణవివర్తితో నేక్షిత స్సృభమేణ

ఆలిభి న్యోఽవహూత స్త్రీపురయువతిభి సాస్రశ్శోన్వలాభిః

కామీ వాద్రాపరాధ స్స దహతు దురితం శామ్భవో వశ్యరాగ్నిః

కామ్భకః = శ్రునిదైవ, (యః = ఏ) కరాగ్నిః - కర = బాణముయొక్క - అగ్నిః = నిప్పు, ఆ...ధః - అగ్ని = పచ్చి - అపరాధః = తప్పిదముల - (అనగా అన్యకాంతసుగూగుటయ నెదితప్పదమును అప్పుడే చేసిన), కామీ ఇత = కాము ఋషి యనునట్లుగా, సా...భిః - సాశ్రు = బాష్పములతోఁగూడిన - నేత్ర ఉర్వి లాభిః = కలకలవంటి కన్నులుగలవారయిన, త్రిపుర యువతిభిః - (అనురథ) నూఁడు పట్టుములయొక్క బస్మవులచేత, హస్త అవలగ్నః సజ్ = చేతులయందు పట్టుకొన్న దైక్షిణ్యం = విసరివేసబడినా, అంకుర అస్తమ అదహాః సజ్ ప్రసభమ్ అభి హరః = వస్త్రముయొక్క అంచును పట్టుకొనుచున్నదై (వస్త్రమునకు అంటుకొనుచున్నదై) బట్టుగా కొట్టబడినదో, కేశేషు గృహ్లాన్ అపాస్తః = కలకలంకలయందు పట్టుకొనుచు (కలకలంకలంకలం అంటుకొనుచు, అనగా వానిని కాల్చుచు) తోలఁగింపబడినా, నరణ నివతిరః సజ్ వ తుక్షిరః = పాదములలో (పాదములపై) పడినదై

మోక్షబంధరేవో, సంధిమేగ ఆర్థిక అపి అవధూతః = తోట్రుపాటుతో కర్తుంశిం
యదుః గూడ ఉలిపివేయబడినదో, సః వః దురితం హరతు = అశవదానాంత్రినిష్ఠ
మోక్షుక్కు సాపక్షము హరించుఁగాక.

త్రిత్రుదాహమందు, శివదాహ్ని త్రిత్రురశ్రీలను అంటుకొనువిధము నేరమి చేసి
సకామకుఁడు కాంతను పెండియుం - బ్రహ్మ రానిని చేసికొనుటకై కామంబు చేతల
వలెను, అచెలవలు కన్నీళ్లతో అనిష్ఠను తొలగించుకొనుచుండువిధము ఆకాంత విష్ణు
ను ఆకామకుని తిరస్కరించువిధమువలెను, ఉండెనని భావము.

శ్రీప్ర ఇతి॥ కాంధవ శ్వాంకరః - శరాగ్నిః - వః యుష్మాకం - దురితం అకుభం-
దమా త్వితి సంబద్ధః; కథమివ స్థితః? అద్వైతపరాధః సద్యఃకృతాపరాధః కామీవ స్థితః;
శరాగ్ని శ్చ కామక శ్చ కీర్త్యతః? యో మాన్తావలగ్న స్సక సామ్రాజ్యోక్తిర్విలాభః
త్రిత్రురయవతిభిః - శ్రీప్రా నిగమః - అంకుకాన్తం చేలాభ్యులం - ఆదవాన ఆకగ్నక-
ప్రసథం ప్రసహ్య - అభిహతః దాడితః - కేశేషు - గృహ్లాక నిరుద్ధక - అపాస్త్రః అపా
కృతః - చంద్రనిపతిత స్సక - నేత్రతః వానలోకితః - సంధిమేగ - ఆర్థిక అవధూతః;
అనిశ్చిత్త స్సముచ్చయః; అత్ర సంక్రమపతేన శరాగ్నిః దహదాదిక్రియాయా మానేన నుష్ఠ
దితః - కామకపతే త్వరామాత్రం సూచితమ్. అత్రా పుష్టపమాలంకారః -
సామ్యులంకారో వా - యథాః -

‘ద్యయో రథ శ్రోక్తిచాతుర్యా దాపమ్యాన్తానామ్యతే.

ఉపమాయాపకాన్తశ్చే సామ్య మి త్యామనన్తి తత్.’

ఇ త్యుక్తత్యాత్. అత్ర ఆర్థ్యైర్రాద్రస్య శరాగ్నే రతిసుమిహార కామక సాద్యత్వ
ముక్తిచాతుర్యేణ ప్రతిపాదయత్ కవి ర్వివేచయే ష్యపి ప్రసక్తేషు స్వస్య రసికత్వనిర్వా
హకత్తిం ప్రకటికృతవాక్; అథవా ఏవంధస్య శరాగ్నేః కామకసాధర్మ్యకథనేన
కవిః స కేవలం శృంగారరసపాదక ఏవ వీరరసాదిరసపాదకాః పురుషా శ్చ శ్రీదా
మగ్రే స్వకీయాం శక్తి ముత్సృజ్య కామస్య ఆజ్ఞయా పాదప్రణామాద్యపచారా
నాచరన్తః తాసాం వత్ తతః ప్ర ఇతి స్వకాన్యే ప్రతిపాద్యమానస్య కామపురుషార్థాస్య
సర్వాలికాయుత్యం దశీకరవాక్. అత్ర ఆనేనో నామ సంచారో భావః వ్యజ్యతే;
తతోక్తమ్ -

‘ఉత్పాతవాతనమగ్ని వాజమ త్రమత్సతే.

ప్రియాప్రియక్రతిభ్యాం చ స్యా దానేన కథ సంధిమః.’

అ త్రాయ మగ్ని సంధవః -

‘ధూమాకులిత శేత్రత్వ ముష్ణసంకోచమానతే

అత్మసమా మిత్యాది రసభావో భవే ది హః’ ఇతి.

తా'లా మలకావళిం విలుళితాం విభ్రా చ్చులత్తుట్టలు
కిచ్చున్దప్పవిశేషకం తనుతరై: స్వేదామృసాం జాలతై:
తన్వ్యా యత్సురతా న్దతా న్దనయనం వక్కిం రతివృత్తయే
త త్తాన్దం నాతు చిరాయ కిం మాహిహరబహ్మబిధి దైశవత్తై:

గతి కృత్యయో = పురుషాయిత కేరియందు, రశ్వాః = రింగబోడియొక్క,
యత్ నర్తకం = ఏయెగము, ఆలోల్యాన్ విలలిత్యాన్ అలక్ అనలిం విగ్రత్ = చలిం
చుచున్న చెదరిన మంగురల వరుసను చాల్చినదియో, చలత్ క్షణ్ణమ్ = దీరిగనున్న
కన్నులగలిదియో, తమతలైః స్వేద అప్పుసాం జాలకైః = మిక్కిలికూర్చుములైన నెరు
టె నీర్ల బొట్టులచేర, కిశ్చిత్ మృష్య విశేషకమ్ = ఇందుక తుడువడిన (నొసటి) పొ
ట్టుకలిదియో, సురత అత్త తాత్త నయనమ్ = మదనక్రిడయొక్క అంతమందు వాడిన
కన్నులుగలిదియో, తత్ = అది (ఆయెగము), త్వాం చిరాయ పాశు = విన్ను ఎప్పు
టికిని గమించుముగాక, హరి మాగ బ్రహ్మ ఆదిభిః దైతశః కిమ్ = విష్ణువు శివుడు బ్రహ్మ
మొదలైన తల్లులచేర ఏమి పయోజనము?

అలాంటిది మితి తప్పిస్తే ప్రవృత్తి త్యాగం చేయాలి. పాతు రక్షకు - అత్ర రక్షకుల నాను ముఖపాత్రలు - చాలి హర ప్రహర దైవతై - కిం కిం ప్రయోజన - మితి పంబు; కీర్తనం వక్త్రీమే యత్ - గతివృత్తీయే పురుషాయత్ - అలాంటి చట్టాలం - నిలకతం వ్యాకీకామ్ - అలకాకలిం ద్విధత్; పునః కీర్తనం గలీ క్షురే యస్మిన్ తత్ అన్యుమానక జాగరణ మితి భావః, తమతరై రతిమాన్ ద్రైః - స్వదామృతం - జాలైః చిష్టభిః - కిం చిష్టమితి వక్త్రీయత్ తమవపాకృతిలకమ్, పునః కీర్తనం గురతా న్తతా న్తన యనమ్. అత్ర సర్వాభావో కి రలంకారః - యథా...

‘శాశావస్థం పదార్థానాం యథా సాక్షాద్విప్రస్థితీ

స్వభావోక్తి కృ. పాఠ కృ. ఇ త్యుక్తత్యామ్;

అక్షిణ్యోక్తశ్రవణేఽపి అశరణంతాశోఽప్యనుసంధియతే - యథోక్తమ్ -

‘ఆ శివా మాధిలినీ లే వస్తు న్యాశంసనం మరణం.’ ఇలి.

‘తద్వక్త్రం తద్దం పాశు హరిహర(బ్రహ్మసిద్ధి ద్రోహకైః కిను) త్యజేష్యహరి హేత మఖ
దాయని ఏతావ్య కేవలైః సిద్ధ సతి ఏత స్మరిహ్యత్య కాలాంతరమఖదాయహా హరిహర
బ్రహ్మదయో న నీత్యా ఇ త్యుక్తం భవతి; కథా చ ఏతిచాత్మాభ్యుత్తే-

“దూర్ఘటానా వశాత్పుత్ర భర్త మే.వి.వసవలె

అర్థం, క్షేత్రం పరిశుభ్రం అయ్యేంత వరకు తీరాలి. ఇది.

కృతా వాచ సుహారి భావో న్యభ్యతే - యథోక్తమ్ -

'శ్రమః భేదోఽధ్యమ్యుగయాయుధవాసోధిరోహణైః

సంభోగస్పృతశస్త్రాస్త్రవ్యాధామాద్యైః ప్రజాయతే.

విశ్వాపన్నేదసీత్కారః సంకోచో ముఖసేత్రయోః

శీతవాతోఽకఃస్పృహాపేక్షా సంవాహనాని చ

అజ్ఞమాటన విత్యాద్యైర్ధ రమభూతై స్తు లక్ష్యతే.' ఇతి.

3.

సందేహాధరపల్లవో సచకితౌ హస్తాగ్ర మౌఘాన్వతీ

మౌ మౌ ముఖ్య త తేతి కోవవచనై రావతేః త్రుణూలతా

సీత్కార-గాఢ్భ్రుణోచనా సప్రసవః యై శ్చుష్కృణౌ మానినీ

ప్రాప్తౌ తై రమృతౌ శ్రమాయ ముఖో మూఢై స్సుతై స్సాగరః. ౪.

సందేహ అధో పల్లవా = కొలుకంబడిన మోని చిగురుకలరియు, ప్ర నోష్ఠిక్తి, సచకితం హస్త అగ్రమ్ ఆధూన్వతీ = జెఱుపులో ట్రుపాటునో చేతికొనను నిసరుదున్న దియు, మౌ మౌ శత ముఖ్య ఇతి కోవవచనైః = కలమ కలదు కొంటెవాడలా వదలు ము అనెడు కోవపుమాటలతో (=మాటలు పలుకుదు, ఆనందత ధ్రూ లతా = ఇంచుక ఆ డింపంబడిన నామరీకంబడినదియు, సీత్కార అచ్చేరి లోచనా = సీత అనెను ధ్వనిచే కొంచెము నొనిడినకన్నలు గలదియు (చయిన్, మానినీ = చెలంక, మైః మమ్మితా = ఎరరచేత ముద్దగనంబడినదో, తైః అమృతమ్ ప్రాప్తమ్ = వారిచేత అమృతము పొందఁ బడినది, సాగరైః సుగంధ సాగరైః శ్రమాయ ముఖైః = మూఢులగు దేవతలచేత సమృద్ధ ము ప్రయాసతో తరుగుంబడినది; మానిన్వధః మాఘాన్వతీ అమృతముగాని సమృద్ధములో దేవతలగు దొంగిలెట్టిది అమృతముగా వసుట.

కవిలివారిం స్వకాన్యప్రతిపాద్యమానస్య కామప్రసూర్ధస్య ఫలం దర్శయంతి- సందే హైతి. మానినీ గమనీ-సపులకం మై శ్చుష్కృణౌ తై నేవామృతం ప్రాప్తం సాగరైః మూఢై స్సుతైః శ్రమాయ ముఖై ఇతి సంబంధః; కీదృశీ మానినీ? సందేహాధరపల్లవా-సచకితం భయసంబంధమనహితమ్. ని! 'చకితం భయసంధ్రమ' ఇ త్యమరః, హస్తాగ్రమ్ - ఆధూన్వతీ విక్షిప్తీ; పునః కీదృశీ? హా శత ఘాత - మామా అలమలం - ముఖ్య త్యైః - ఇత్యాదికోప వచనైః సుహా అనంతరభూగ్రితా; పునః కీదృశీ? సీత్కార-అచ్చేరిలోచనా సీత్కార-అచ్చేరి తమస్పటితి - లోచనై శేత్ర - యస్యా స్సా తథోక్తా.

మిత్ర కేచి దైర్ఘ్య రితి బహువచనైః మనీ నీ ద్యైకవచనైః ఏకసాక్షం. వాయుకాయం బహువానం త్రయవానం రతిం ప్రసజ్య వాయుకాయం సాధారణం కృత్వా రసా భాసం కృతవత్తః - యథోక్తమ్ -

‘ఏక త్రై కాసురాగ శ్చ తిర్యగ్ మేఘగోటిః వా
యోషిణో బహుసక్తి శ్చ ద్రపాభాన శ్రీధా మతః.’

తస్మా దక్షిణం భవతి; కిం తు మాని నీతి జాతా తేనవనం, దైవి ద్వానిత్య క్షుద్ధితా
ఇ త్యర్థః, యస్య నాయకస్య యస్మాం నాయకానా మభిరతిః తస్య నాయకస్య
తస్మాం నాయకానాం సుఖాతిశయస్య విద్యమానత్వాత్. అత్ర నాయకా నాయక
నిశ్చయో న కిరణవ్య ఇతి. అత్ర క తేలి సంబుధ్యా ధూర్జిత్య మవగమ్యతే ‘గూఢవిప్రి
యకృచ్చుః’ ఇతి నాయకభేదో న వివక్షితి, మానినీశబ్దోఽపి శ్రీసంజ్ఞామాత్రజ్ఞాపకః,
‘శ్రీణా మిహ్యుక్తకృతః కోపో మామూఽన్యసజ్జిని ప్రమో’ ఇతి మాన ఈహ్యుక్తకృతః
కోప స్సోస్యా తస్మిన్ న వివక్షితి; కిం చ కోపవచనాని చ క్రూరతావతానాని చ
ప్రియస్య కాత్యకమణః సంభూతాని న భవన్తి, కిం తు అభరస్యకే సంజాతేన కిల
భృతినామ్నా శ్రీచేష్టావిశేషేణ - యథోక్తం ‘క్రొధాక్రూపాపభీత్యాదే స్సంగరః
కిలశ్చేతరమితి. యే క్షుద్ధితా మానినీ తై రమృతం స్రాప్త మిర్యనేన అమృత ముత్రై
క విద్యత ఇ త్యర్థ క్తమ్, మూఢ స్సన్తే స్సాగః శ్రమాయ మభత ఇత్యనేన త త్రావృ
తం నాస్తీతిర్థ క్తమ్. అ త్రాఽప్యపహ్న వాలంకారః, యథార్థ మమృత ముప
హ్న త్యాపర స్యామృతత్వనిరూపణాత్.

౪.

అలసనల్పైః ప్రేమాద్వాదైర్దృఘా ద్దనుకీకృతైః
క్షణమధిముఖై లక్షణైర్జాతై నిజా మేషుపరాష్ట్రైః
హృదయనిహితం భావాకూతం వసుద్ధి రి వేక్ష్యతైః

కథయ సుకృతీ కోఽయం ముగ్ధే త్వ యాద్య విలోక్యతై. ౧.

ముగ్ధే = ఓముగ్ధవా, అలసనల్పైః - అలస = లక్ష్యమునండి పెనుకను మణలిన
వియు - నల్పైః = మణల లక్ష్యముంగూర్చి విడిచినవియు, ప్రేమ అగ్రైః =
అనురాగముతో తడితడిగానున్నవియు (అనురాగపూర్ణము లనుట), ముహుః ము
కుళికైః = మాటిమాటికి ముగుడ్డుబడినవియు, క్షణాః అధిముఖైః = ఇంచుకసేపు
అతనిమోమునకు ఎదురగునవియు, లజ్జా లోలైః = నీడచేత చలించుచున్నవియు, నిమేష
పరాష్ట్రైః = సెప్పరాటునకు వెడమొగమయినవియు (అనగా సెప్పరాట్లు మామ
చున్నవనుట), హృదయ నిహితం భావ ఆకూతమ్ వసుద్ధిః ఇద = ముగ్ధులొ నంప
బడిన ప్రతియొక్క యభిప్రాయమును క్రమక్రమమునో యనునట్లాప్యచున్న, వేక్ష్యతైః -
చూపులతో, ౪: అయం సుకృతీ అద్య త్వయా విలోక్యతే = ఎవడు ఈ పూర్వవం
తుడు ఇప్పుడు నీచేత మాడబడుచున్నాడో కథయ = చెప్పుము.

సఖి నాయకాం బ్రూతే - అలసనశ్చితైః రితే! యో ముగ్ధో! ఈక్షణే! అద్యత్వ
యో విలోక్యతే కోఽయం సుకృతీ కథయేతి సంబంధః; కీదృశై రీక్షణైః? అలసనశ్చితైః
అలసాని చ తాని చితాని చ తైః - అలసం లక్ష్యే నివృత్తం - నశితం త్వం ప్రవృ
త్తం - తథోక్తమ్ -

‘అలసం త దభీష్టాథా ద్వీధాదైత్య గ్య నివర్తితం,

నశితం త నివృత్తస్య భూయ స్త స్యావలోకనమ్.’ ఇతి -

పునః ప్రేమాద్భిక్తిః. ప్రేమా అత్యథాం ద్రవీభూతైః ప్రేమా మనసి ద్రవీభూతే
సతి ఈక్షణేఽపి ద్రవీభూతత్వం దృశ్యతే ఏవ; పునః కీదృశైః? మహా ద్భవభీక్తితైః.
ప్రియదర్శనసుఖాతిశయేన ముగ్ధభీక్తితైః - యథా

‘సుసంత్సంక్షిప్తపక్ష్యాగా ముఖ్యైశ్చాదృతానకా

ముఖా దృష్టి రావదా త్సా దృష్టి ముగ్ధభీక్తితా.’ ఇతి.

యో మభిముఖైః; పునః కీదృశైః? లజ్జాల్పాలై ర్నజ్జయో చక్షురైః; పునః కీదృశైః? నిమేష
పరాక్షుభైః నిమేష రహితైః; పునః కీదృశైః? హృదయవిసృంభం భావాహితం - భావో
నామ రతిసంబంధక స్థాయీ భావః, స ఏవ అహత మభిప్రాయః - త - ద్వయద్భి-
శ్చిరీద్భి-ర తేత్యర్థః. అత్ర చక్షుఃప్రీతి నామ ప్రథమావస్థా దోష్ట్యత్యతే.

‘అదరా ద్వీక్షణం యత్ర చక్షుఃప్రీతి రి తీర్థతే.’ ఇతి.

అత్ర నాయకా స్వీయా ముగ్ధా చేతి క్తే భేద్యుక్తం, త దయుక్తం; యత స్వస్వ
యా కోఽయం విలోక్యతే ఇత్యనేన అస్వీయస్య నాయకస్య గమ్యమానత్వాత్, స్వీయా
శ్రే త్సఖ్యాదిభి ర్జ్ఞానయతే, అతః కోఽయ మితి ప్రశ్నానుపపత్తేః; తస్మా న్నాయకస్య
అన్యత్వా న్నాయికా స్వీయా న భవతి, కిం తు పరీక్షితా; ముగ్ధా ఇతి సంబుద్ధ్యా
విపరీతలక్షణయా ఉపహ్నా నేన వైదగ్ధ్యం గమ్యతే.

అత్రాలస్యాదిభి ర్భావతేతై రల్పస్య శృంగారస్య సూచితత్వా త్క్రేకీకృతై
రన్యం నర్తనోహోఽనుసంధేయః; తథా భారతీయే -

‘యా శ్శక్తువైపథ్యవిశేషచిత్రా సుసంయుతా యా బహుస్పత్యగీతైః

కామోపభోగప్రవరోపచారా తాం వైకీం వృత్తి ముగాహర ష్టి

నర్తచ సమకస్పష్టో సమకస్పష్టోఽథ నర్తగర్భక శ్చ

తైశ్చా శ్చిత్రాతో ఛేరా శ్చేతై సమాఖ్యాతాః.

‘సమకస్పష్ట ము భావానాం సూచితోఽల్పరసా లక్షణైః’ ఇతి.

అత్ర చాత్యలంకారః;

అశ్మశ్యగ్రనఖైవ బాష్పసలిలం విక్షిప్త విక్షిప్త కిం
 కూష్మిన్ రోదిషి కోపన బహుతరం పూర్వకృత్య రోదిష్యసి
 మస్యాస్తే విశున్వోదేశనచ్యుత ర్ధానేతిభూమిం గతే

నివిజ్ఞాన్తేఽనునయం ప్రతి ప్రియతమో మధ్యస్థతా మేష్యతి. ౬.

కోపన = కోపనలుగాలా, అస్మిన్ అగ్రనఖైవ బాష్ప సలిలమ్ విక్షిప్త
 విక్షిప్త కూష్మిన్ కిం రోదిషి = ప్రేతి కోప రోదిషో బాష్పసలిలము చిప్చి చిప్చి తునక
 (అనుగా అగ్ర డెంగిబలిమాలినక విక) ఏల యేర్పు మన్నావు? (ఇంబలకు ఫలముగా)
 బహుతరం పూర్వకృత్య రోదిష్యసి = రిస్తానముగా పూర్వకరించి (ఇంకవిండు) ఏనున
 గలవు; (ఏల యనుగా) యస్యాస్తే = ఏ నీవు, విశున ఉపదేశ వచనై = ఇందెములు
 చెప్పవారిముక్కు బోదక మాటలచేత, మాన అతిభూమిం గతే = ఈను సేరయవరి!
 పోగా (మేగ ముడినది కాగా), ప్రియతమః అనునయం ప్రతి నిర్విజ్ఞా = అర్థింగిసి
 యుండు ఓదార్పుటనుగూర్చి వినినవాడై, మధ్యస్థతామ్ ఏష్యతి = ఉదాసీనత్వమును
 సొందగలడో.

ప్రియతమండు ఎంతబలిమాలినక విక నీవు వా ఏరి కొండెమున కిని యిట్లే ఏర్పు
 యగడెదవేరి అతియ విదిగి నీవుయుమున అగడెదవొందును, అంతటి నీవు ఎంతయు ఏర్పు
 పాలగును, కావున ఇప్పుడు ఏర్పుమాని అరినియచిమటలకు ఊబట్టెము, అని భా.

నాయకన భేదోపాయం ప్రాపితా గభీ నాయకా మాహ - అస్మశ్యతి || ప్రి
 గోపన, అస్మశ్యగ్రనఖైవ బాష్పసలిలం విక్షిప్త విక్షిప్త కూష్మిన్ కిం రోదిషి? కిం నూ
 పదేశవచనై యస్యాస్తే - మాన ఉపదేశకృతకామే - అతిభూమిం అతిశయం - గతే
 గభీ ప్రియతమో = నిర్విజ్ఞా నిర్వేదం ప్రాప్త స్మిత్ - అనునయం ప్రాప్తవాం - ప్రతి - మధ్య
 స్థతామ్ ఉదాసీనతామ్ - ఏష్యతి; తదా సా త్వం - బహుతర మతిమాత్రం - పూర్వకృత్య
 పూర్వకం కృత్యా - సత్యమి త్యభా - రోదిష్య సీతి సంబధ్ధః - అత్ర సభీ నాయ
 కా మిదానం కిం రోదిషి ఇతర పరం బహుతరం రోదవం భవిష్య తీతి బోధయత్వా
 మాన ప్రాప్త్య ఇతి కథన తి త్యభిప్రాయః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా క;
 నాయక కృత్య, అత్ర మానాపనయ నూపాయభేదన ప్రకరణ త ఇ త్యనగ వ్యక్తమ్ -

‘సామనా భేదవ దానైవ నత్యుపేక్షగపాక్షరైః

ఏతై వృద్ధి రుపాయై శ్చ కుర్యా చ్చానాపనాదకమ్.

అత్ర చాటువన స్సనాభేదః సఖ్యా ఉపాజనమ్. ఇత్యుక్త్యాత్.

మానకృతో విప్రుమ్భ కృత్కారః. అత్ర విప్రుమ్భకృతం సోపాలమ్భవదనం

వర్త - మథా -

‘ఈశ్వరాక్రొధప్రాయం సోపాలమ్మం చ వచన మవిరుద్ధం
సామాపత్యేపయంతం సవిశ్రుమ్మం సో త స్మ మహా.’ ఇతి భావతీయే.
అక్షరాలంకారః- ‘ప్రతిపక్షోక్తి ర్వాక్షేప’ ఇతి.

దత్త-2స్వామి ప్రణయ స్వయేవ, భవతా సేయం చిరం లాలితా,
దైవా దద్య కిల త్వ మేవ కృతవా నస్యా వసం విప్రీయం,
మున్య ద్దుస్సహ సేష యా త్కుశలము నో సా స్వవాదైః స్ఫుటం,
హే నిస్త్రింశ, విము క్తకణ్ఠకరుణా తావ త్సేభ రోదితు. 2.

కర్తావ్యక్తమునకు కర్తృత్వముగా తెలుగునమాయ:- త్వయా ఏవ ఆస్యాః ప్రణయః దత్తః = నీవే ఈమెకు చవవును ఇచ్చితివి, భవతా సా ఇమం చిరం లాలితా = నీవు అట్టియొమెను చిరకాలము బుజ్జించితివి, అద్య దైవాత్ త్వం ఏవ ఆస్యాః వసం విప్రీయం కృతవాత్ = ఇప్పుడు దైవవశమున నీ వే ఈమెకు అప్రియమును కాలించితివి, స్ఫుటం ఏష మన్యః దుస్సహః సా స్వవాదైః ఉపశమం నో యాతి = స్పష్టముగా ఈ దుఃఖము సుఃపశకముగానిది ఓదార్పు మాటలకు కాలిని పొందదు. హే నిస్త్రింశ సభీవిము క్తకణ్ఠకరుణా తావత్ నోదితు = ఓయికూరుడా (నా) చెరి వాచిచ్చి దుఃఖముగా (దానిదుఃఖము తీలుకలకు) ఏడ్చునుగాక. నిన్ను వెన్నుబిడిముల ప్రాణముగా చూచుకొనుచున్న దయితుః ఓమీ గవంతిపొగఁబాటు ఏమిషయములో చేసినమాత్రావ మన్నింపక ఏడ్చెదవని ఏడ్వము, నిన్నెదరు కలదన్నవారు; అని భావము.

సభీ నాయకానన్ని దా నాయక మాహ - దత్త ఇతి॥ ఆస్యాః-ప్రణయః విప్రముఖః-త్వ దైవ దత్తః ॥ని॥ ‘ప్రణయా స్వసీ॥ విప్రీయయాధ్వానేమా’ ఇ త్వమగః-కిం చ భవతా సేయం చిరం - లాలితా ఉపలాలితా- అద్య - దైవా దైవవశాత్ - త్వ మేవ ఆస్యాః ఏవంవిధాయాః - వన మపూర్వం - ప్రపీయ మప్రియంకము - కృతవాత్ ॥ల - కిల్లోద్ధౌ వార్తాయాం ॥ ని॥ ‘వాగ్రాసంభాష్యయోః కి లో త్వమగః - ఏవ మన్యః కేవలవిప్రీయజాతః కోహ - దుస్సహః సోధు మశక్యః - దుస్సహత్వా దేవ - సా స్వవాదై స్సామవచనైః-ఉపశమం కాంతి-నో యాతి - స్ఫుటం నిష్ప్రయః- హే - నిస్త్రింశ స్వకంప ॥ని॥ ‘స్వకంపఖడ్గో ని స్త్రింశా వి’ త్వమగః-విము క్తకణ్ఠ కరుణం చ యథా భవతి తథా - కణ్ఠశ్లేప కణ్ఠధ్వని లోకత్యలే - విము క్తకణ్ఠం అనిరుద్ధకణ్ఠధ్వని - కరుణం సోకా తిశయం - మను సభీ తావ తోది త్వతి సంబద్ధః; తావచ్చుడ్డొకథా - యావ తోక్తవ క్కామ్యలి తావ త్త్యధః. రోదిత్వి త్యత్రో యదాదిభ్య స్సార్వధాకుక ఇ తిడ గమః.

అత్ర నాయక వక్షాప్రాయం గమితా సభీ నాయకోపాలమ్మవ్యాజేన నాయక మాహులధరే - ‘కి మితి అనేన తవ విప్రీయ్యా దత్త ప్రియ ముపలాలనం చ కృతం

యశ్చింది ద్విప్రియం కృత మితి వైతే నా దేవ, న స్వతః ప్రకరితం, సామ
వచనా వ్యపి కృతాని, తథాపి కోపా వై విరమసి, దౌచిత్యం మజాయిత్యా రోదిసి-
చేద్యది క స్త్వాం వారయ తీ త్యభిప్రాయః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యాత్మక,
నాయక కృతిః. అత్ర విప్రియజా కేష్యమానకృతీ విప్రలమ్భ కృత్వాం-యథోక్తమ్-

‘సంభోగో విప్రలమ్భ కృ కృత్వారో ద్వివిధో రసః;

అయోగో విప్రయోగ కృ విప్రలమ్భాదపి స ద్విధా;

విప్రయోగ స్తథా మానః ప్రవాసః కరుణాత్మకః;

తత్ర మానో ద్విధా సోఽయ నిఃశ్చ్యో ప్రాయః ప్రార్థకః.’

తత్ర ఈష్యమాన కృతువిధాః - యథోక్తం భారతీయే -

యత్ర స్నేహో భయం తత్ర, త తేష్యో మదనో యతిః;

యత్రో యావయ స్తస్యాః కీర్త్యంతే తా ని బోధతః;

తైమనస్యం వ్యభీకం చ విప్రియం మన్య తే చ ;

ఏతేషాం సంప్రకృత్యమి లక్షణాని యథాక్రమే;

నిర్యాతేదాలసగతిం సచిహ్నం సరజప్రణమ

ఏవంవిధం ప్రియం దృష్ట్వా తైమనస్యం విధియతే;

బహుశో వాగ్యమాణోఽపి య స్తు త త్రైవ దృశ్యతే

సామయోగ తత్ర మాత్మర్యా ద్ద్యభీక ముపజాయతే;

జీవన్త్యాం త్వయి జీవామి దాసోఽహం త్వం చ మే ప్రియా

ఉ క్త్వానం నోఽన్యథా పర్యా త్తత్ర వై విప్రియం భవత్;

ప్రతిపక్షసకాకా ద్య సేభాన్త్యకపితృః;

ఉపసర్పి త్వచిహ్న కృ మన్య స్త త్రోపజాయతే. ఇతి.

అత్ర విప్రలమ్భకృత ముపాలంభవచనరూపం సమా. ■ తేపోఽలంకారః. 2.

లిఖి న్నాస్తే భూమిం బహి రవనతః ప్రాణదయిణో

నిరాహారా స్సఖ్య స్సతతరుదిగోచ్ఛాసనయనాః

పరిత్యక్తం సర్వం మాసిలేపతితం సజ్జరశుకై

స్త వావస్థా చేయం విస్మయకీర్తినే మాన మధునా. ౪.

ప్రాణ దయితః బహిః ఆవనతః సకా భూమిం లిఖిత్ ఆస్తే = (బి) ప్రాణ
ప్రియఃను బయటముగముచేలవేసికొన్నవాడై వేలమ (కాలిదాసితో) గీయఁచు ఉ
న్నాఁడు, పఖ్యః నిరాహారాః పరత దుదిత ఉచ్ఛాసన సమా. (కర్తృకే) = నీ చెయిల

(నీకష్టమును చూడకొల్లక) భోజనముమాని ఎడలెంపులేని యేర్పుచేత ఉద్భవ కన్నులుగలవారు (గానున్నారు), పక్షర కుక్షః హాసిత పతతం సర్వం పరిత్యక్తమ్ = పంబరభూతలకల (నీవు లాలింపక యున్నందున) నవ్వుట చదువుట సమస్తమును మానినవి, తన అవస్థా చ ఇయమ్ = నీ దశ యు ఇట్టిది (ఇంత కష్టమైనదిగానున్నది), కఠినో అధువా మానం విప్పుజ = (ఓసీ) కఠినార్థురాలా ఇప్పుడు (అయినను) ఈమును విడుపుము.

సఖి నాయకా ముపాలభి తే - లభి స్థితిః ప్రియతమైతః - బహిః బాహ్యప్రదేశే - అవసరో నరముఖః స్పృశ - భూమిం లభితా - అస్త్య తిష్ఠతి; సఖ్యా నిరాహారాశ్చ - సతత రుదితోచ్ఛ్వాసనమవాః సతత మక్రాన్తం రుదితం కోదనం తేన ఉచ్ఛ్వాసాని నయనాని యాసాం తా ప్రతోక్తా స్తిష్ఠన్తి; పక్షరకుక్షి శ్చ సర్వం - హాసితపతతం హాస్యకారి వాగ్వాన్విహః - పరిత్యక్తం విముక్తం - తన ఆవస్థా చేయవ - ఇదంత్యేన సాలికాయ స్పృహా లక్ష్మణే - హేతితే నిష్కాగ్రప్రకృతే-ఇదానీ భుగ్ధాన-మాన మిష్కాగ్రతకోపం - అస్య త్యజేతి సంభవః. నాయకా స్వీకృతా సుధ్యా నః నాయకశ్చుతః. అర్థి మానకృత ప్రలమ్భ శ్చోదః. విప్రలమ్భకృతమ్ ఉపాలమ్భరచ నయాచం నన్త. అక్షేహా లంకారః.

నారోగ్య ముద్ధితా హరిన్తి రమణా, తిష్ఠన్తి నో వారితా,
ప్రేక్ష్యం తామ్యసి కం చ గోదిషి పున స్తాసాం ప్రియా నూకృతాః.
కాన్తః కేరీ రుచి ద్యువా సహృదయ స్సాన్తిప్రీయః తారిత
కా నో బర్హరకర్కశైః ప్రియశైః చాక్రమ్య విక్రీయతే.

నాయకునికి కైదవమై నాయకాసఖి నాయకిను నిందించిరి. - నార్యః ముద్ధితాః సత్యః కమణం హరిన్తి = స్త్రీలు (మయికి) తెలియనివారు (గానతించును) (లోలోపల) గమనువాడు అయి ప్రియని కళపజునుకొనుచు, వారితాః సత్యః సో తిష్ఠన్తి = వారింపఁబడినవారు ఆయుక్తము ఊగకయఁడరు (వారికి కళపడక తప్పించుకొన శక్యము గాదగుట), తతే = అట్లుండఁగా, కేం తామ్యసి కేం చ పునః గోదిషి = ఏల కెరవడెదవు ఏల నుతి పడెదవు, తాసాం ప్రియం మా (అ) కృతాః = ఆనాలిముచ్చులక ఇష్టమును చేయకుము (నీవు ఏర్పుటయే వారు కోరునది, వారియాకోరికను నెఱవేర్చు మనుట), ప్రియాః తాదృక్ కాన్తః కేరీరుచిః యువా సహృదయః = (నీ) చెలువుఁడు అట్టి మనోహరుఁడు క్రిడఁచుండు కోరికగలవాఁడు పడుచువాఁడు బాగా (యు), బర్హర కర్కశైః (వదనైః) కః కిమ్ = పరుసముఖ శక్కునములు అగుమాటలచేత మనకు ఏమి ప్రయోజనము, ప్రియ శైః చాక్రమ్య విక్రీయతే = ప్రియములయొక్క రందలచేత (అతిని

నూనకొలదిప్రియములు చేసివ) వశపఱుచుకొనఁబడి అమృతమును (మందిరముచేత నైన యెడల వశపడి నానుఁ దగును, అట్లు చేసికొమ్ము, అని యవతేశము.)

అమృత మాయకేన భేదం గమితా సఖి నాయకా ముపాలభ్యతే - నాద్య ఇతి |
నాకోశ్య ముగ్ధకాశ్మత్యైః - రమణం ప్రియం - హరన్తి స్వాధీనం కన్యన్తి - ముగ్ధా శ్చ
తాశ్చ తా శ్చ ముగ్ధకాశ్మ-బహిర్ముగ్ధా ఇవ లక్ష్మణమాదా అన్తశ్చ కాశ్మత్యైః, వారితా స్స
కోశ్య వో తిష్ఠన్తి నాయకుం న తక్యా ఇత్యర్థః, త త్తస్మాత్కారణాత్ హా కా
రణ-కిం కిమభ్యం - తామ్యన్తి స్థానిం భజన్తి - కిం పుష్కః రోదిషిః చ-తాసాం గమణచారి
ణీనాం-ప్రియ మిష్టం శోదనాదికం-మాకృత్యః, ఆస్యా శోదనాదిక మేవ తాసాం ప్రియ
మి త్యర్థః, తాదృక్ప్రియ స్తాదృక్కృత్తః - కేరియది యదా సహృదయశ్చ -
బలవంతకణైః పరుషకణైః-నవన్తేరితి శేషః-నఃఅన్తఃకం-కిం కిం ప్రయోజనం-పంప్రతి
ప్రియాశ్చై - రాకమ్య అమరుగ్య - విక్రీణుతే విక్రయాహారః, క్రియతే స్వాధీనః క్రియత
ఇ త్యర్థః ఇతి సంబద్ధః, క్రియాం ప్రియాకర్షణానైపుణ్య మేవ ప్రయోజనం న గు
శోదనాదికం పరుషకణైః వ్యాపాగ శ్చ; తస్మాత్తత్త్వస్వం పరిత్యజ్య సామ్యప్ర
కృత్యా ప్రియ అత్యన్తప్రియా న్యాయసారా స్పృయ్యజ్య త మానవజన్యః ఇతి సఖి
బోధితవ తీ త్యభిప్రాయః. ద్వయం నామ సంచారీ భావః, ఆత్ర నాయకా
స్వీయా అధరా మధ్యా వ; అధరత్వం కథమితిచేత్, 'బలవంతకణైః కన్యన్తి' మితి
సఖివచనాత్-తథాచోక్తం దశయాపక -

‘భేదయ ద్వయరం కోపా దధిగా పరుషాత్కైః’ ఇతి;

కిం చ కలహోఽస్తితా చ -

‘కోపా త్కృత్తం పరానుద్య ప్కృత్యాపసమన్వితా

కలహాన్తరితా చాసా కోపిదైః పరికిరితా.’ ఇతి.

నాయక శ్చతః ‘గుఢవిప్రియశ్చ చ్చిత’ ఇ త్యమరవచనాత్. మానకృత విప్రలబ్ధు
శ్చోదారః. విప్రలబ్ధుకృతం సాపాలమృతవచనరూపం వర్త. ఆత్మపాలంకారః.

కోపా త్క్రీమలలోల బాహులతీకాపాశేన బద్ధ్యా దృఢం

ఏత్వా మోహనమన్దిరా దముతయా స్వైరం సఖానాం పురః

‘భూదూఽపేవ మితి స్థలస్థదుగిరా సంసూచ్య దుశ్శేష్ఠితం

ధన్యోహన్యత ఏవ నిహన్తి తిరఃప్రేయాః-రుదత్యా సాపక. ౧౦

త బ్యావృన్దనాయకుని నాయక దండితుః - (తమగున ప్రయోగశక్త్యై
యము) - కోపాత్ = కోపమునో, కోమల లోల బాహు లలితా పాశేన దృఢం

‘కోపాల్లో-మలలోల’

బద్ధ్యా = మృదువును చంచలమును తిగకుండుదయనమున బాహువశుడు (తాటితో గట్టిగా కట్టి (అనగా తననందిట అతివిని వినియంబట్టుకొని) మోహన ముద్దగం నీత్వా = సంభోగ గృహమునకు కొనిపోయి, (అచట), పైర్గం = యథేచ్ఛయుగా (తనకోపముతెలుపఁజేయు), సుఖీనాం పురః = తెలిక తెల యెదుట, భూయః అపి ఏవమ్ = మఱువ నేమయిన ఇట్లు (చేయుదువా? చేయవుగా అని శేషము), ఇలి = అని (సగముమాటరానె), స్థలన్ మృదు గిరి దుప్పేష్ఠితం సంసూచ్య = తొట్టెలుచున్న కోమల వాక్కుచే (అతివి) చెడుచెయివ మును (వేటొక తెంగునంటును) ప్రకటించి, దయితయా రుదత్యా = కారత ఏడ్చుచు నిచ్చులి పరః ధన్యః ప్రేయాకాహసకా = కంచనా సత్తుని అదృష్టవంతుని ప్రయతముని సత్వయన్న వానిని, హన్యతే ఏవ = బాగుగా కొట్టుచున్నది. ప్రయతము చేయునట్టివి కట్టుట వెళ్ళకండుట = కొట్టుట యు అనునిట్టివే నాయకులను ధన్యులం జేయు ననగా, ఇత మధురభాషణానింగనాదులమాట చెప్పువలయువా యని భా.

అథ॥ అపరాధినం నాయకం నాయకా నిర్భర్త్యయ తీతి కవి రాహు-కోపాదితి॥
 కోపాత్ కోమలలోలబాహులతికాపాశేన దృఢం బద్ధ్యా - మోహనముద్దగం సంభోగ
 గృహం-నీత్వా-పైర్గం యథేచ్ఛం - సుఖీనాం పురః సుఖీసమక్షం - భూయోఽపి శ్వేత
 మితి పునః కష్టం కికోపీ త్యథోక్త్యా-స్థల స్తృప్తయిరి సగవదయా మృదులయా
 వాచా-నుశ్చేష్ఠితమ్ దుర్వ్యాపాగం నాయకాన్తర గమన మి త్యధికా-సంసూచ్య సం
 జ్ఞాప్త్య-అదత్యా దయితయా-నిచ్చులిపరః కచ్చినాపరః-ధన్యా భాగ్యవాకా-ప్రేయా
 నిప్రియతమా-హసకా-హన్యత ఏవ తాద్యత ఏ వేతి సంబధ్యః ప్రయతముయా కృతాని
 బద్ధనవిధి-త్వనతాదినా న్యపి పురుషాణాం ధన్యత్వ మాపాదయాన్తి కి ముత మధుర
 భాషణాల్లిజనాదయః || త్యధిప్రాయః. నాయకా నీర్వయా ప్రగల్భా అధిరా-వ-
 యథోక్తం దశరూపక -

‘హావహే-భాద కోదాస్తే గ తా ధి, రెతరా ప్రథా
 సంతర్జ్య తాదయే త్కా-స్థమ్’ ఇతి.

నాయకో ధృష్టః-యతో నాయకయా సంసూచితాపరాధ స్తాద్యమమోఽపిసహతే-
 తథా హోక్తం - ‘స్యక్తాగా నిధయో ధృష్ట’ ఇతి. ఈర్ష్యామానకృతో విశ్రుమ్భ
 కృత్తాగః. అత్ర విశ్రుమ్భకృత మీర్ష్యాక్రోధప్రాయం వర్ణయథా భారతీయ -

‘ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలమ్భం చ కనన ముదయం
 సాహు-పక్షేపయతం సవిశ్రుమ్భం కృతం వర్త’ ఇతి.

అతేహాలంకారః - ‘ప్రతిషేధోక్తి కాతేప’ ఇతి.

అనుబంధము.

యీయతాః కిం న మిళన్తి నుద్ధరితైః శ్చైతా త్వయా మత్స్యైః
 నో కార్యాః నితరాం కృశాఽపి. కథయ త్వేతం సదాశ్చే మయి
 లజ్జామన్థరతారకేణ నివరత్పిత్రాశ్రుణా చక్షుషా
 దృష్ట్వా మాం హసితేన భావిమరణోత్సాహ స్తయా నూచితః.

నాయకనితాకథము. — హనుద్ధరి = ఓరమణి, యతాః త్తనః క మిళన్తి కిం =
 (చేకాంతరము) పోయినవారు ముఖం కలసికోరా ఏమి, మత్ కృత త్వయా చిత్తా న
 కార్యా = వాకోజను నీవు చింత పడ వలదు, యతః నితరాం కృశా అపి = (ఏదింతచేత)
 అచింతచేత మిక్కిలి చిక్కినవానవు అగుచున్నావు (చిక్కియున్నావు), ఏవం సదాశ్చే
 మయి కథయతి సతి = ఇట్లని కన్నీళ్లతో నూతుకొన్నవాడవై నేను చెప్పు చుండగా,
 లజ్జా మన్థర తారకేణ నివరత పీత అశ్రుణా నియమా = నిగ్గుచేత మెల్లగా సంచరించుచున్న
 కమహాపగల (యట్టియు) రాలచు అంపంబడినబాష్పములుగల (యట్టియు) కంటితో,
 నూం దృష్ట్వా = నన్ను చూచి, హసితేన = నవ్వుచేత, తయా భావి మరణ ఉత్సాహః
 నూచితః = ఆకాంత జరుగమన్న చావునందలి దృఢయత్నమును తెలిపినది; (ఆమె నన్నిక
 నవ్వుచేత నాయకనికి తాను పయనమైనవంటినే ఆమె మరణించుకొనియున్న
 దని తెలిపడినది అని భా.)

అథ నాయకోక్తిః - యతా ఇతి. శ్చే నుద్ధరి- యతాః ప్రోషితాః-త్తన-నా
 మిళన్తి కిం న సంకర్షన్తే కిం-మత్స్యైః మదగ్ధైః 'అథే కృతే చ తాదత్థైః
 నిపాతద్వయ మితి మితి కాశ్యకః- త్వయా చిత్తా-నో కార్యా న కరణవ్యా-యతః
 నితరా మత్స్యగ్ధం-కృశాఽపి కాశ్యకం భజసి-ఏవ మనన ప్రకారేణ-సదాశ్చే మయి
 కథయతి సతి తయా-లజ్జామన్థరతారకేణ-అజ్జయా-మన్థరా మద్దసంచారిణీ-తారకా కసి
 నికా-యస్య త త్తథోక్తం-నివరత్పిత్రాశ్రుణా నివరన్తి ప్రవ త్తేన పీతాని నియన్తా
 క్షత్రుణి యస్య త త్తథోక్తం-తేన చతుషా మాం దృష్ట్వా-హసితేన శుక్లహాసేన-
 భావి మరణోత్సాహః భవిష్యన్నరణే స్థేయాత్ ప్రయత్న-ముచితోఽ భిక్షాపిత ఇతి
 సంబధ్యః. ప్రియస్య గమనప్రసన్నం శ్రుత్వా తేవా మితి యత్ త నిదం తాదృశశ్రేణు
 యుక్తాయా మమ అమచిత మితి లజ్జా. నితరాం కృశాఽపి త్వత్ప్రేక్షిణియగమనాన స్తరం
 తేవస్త్రాః ఖలు కాశ్యకం న మ మేతి తద్వచనం పద్మక యోషిప్య హాసితం కృతః
 నో వ తేన స్వకార్యం జ్ఞాపిత మితి అశ్రురోధః కృత ఇ త్తద్గత ప్రకథనం. అత్ర నిత్య
 దో నామ సంచారీ భావః-యథోక్తం -

'ఇష్టాంధరతా వ్యాధి త్రోధ తత్త్వారతాభిః
 దామ్యైకతాదహాశ్చేత పరవృత్తతయాభిః'

విద్యాపరావమూఁతై శ్చ విశ్వేదా నిష్ఫలత్వక్షేః
అన్తర్యామిన్యమభ్యాస నిశ్వాసపావనమానయైః
దైత్యగర్భదైత్యదైత్యైః కథితేయో భవే దయమ్. ఇతి.
నాయకా ద్వీయా ప్రగల్భా చ. నాయకౌఽనుమూః ఏకాయత్నోఽను మూల స్వాధి దితి.
భావిప్రవాసనిష్ఫలమృశ్యక్షాః. అత్ర ఆత్మోపక్షేపమాపంశ్యక్షాః సర్వ-
‘ఆత్మోపక్షేపసగ్గేచ్ఛానయైః శృంగేణ వి త్రిధా.’ ఇత్యుక్తత్వాత్
ఆత్మపాఽలంకారః.

తద్వక్తాభిముఖా ముఖా విసమీళిం, దృష్టిః కృతా పాదయోః,
తత్సల్లాఽకుశూహాలాకులతః శ్రోత్రే సమధౌ మయా;
పాశభ్యా చ తిరస్కృతః సపులః స్వేదోద్గమో గర్జయోః;
సఖ్యః కిం కరవాణి యాన్తి తథా మర్క ఛ్యుతే సంధయః? ౧౨.

(ప్రియమిదై మానము చాల్చుము అని బోధించిన సఖులకు అట్లు చేయ శక్తురాలు
నాక నాయక బదులు చెప్పటం.—(ప్రయోగవ్యర్థయము.)—తల్ కత్త్ర అభిముఖం ముఖం
విసమీళితు = అతని ముఖమునకు ఎదుట (వా) ముఖము వంపఁబడినది (అతనిముఖము నెదుట
నాముఖమును కనఁబడనీయక వంచుకొని యుంటిని), దృష్టిః పాదయోః కృతా =
(వా) చావు (వా) పాదములయందు ఉంపఁబడినది, తత్ సల్లాప కతూహల ఆకులత
శ్రోత్రే పాశభ్యాం నిరుద్ధే = అతని సంభాషణలయందు (సంభాషణలనువినుటకై) ఆసచేత
మిక్కిలితొందరపడుచున్న చెవులు చెతులతో అడ్డఁబడినవి, గర్జయోః సపులః స్వేద
ఉద్గమః తిరస్కృతః = చెక్కిల్లయందు గగనర్పాటుతో గూఁడుకొన్న దైన చెమటయొక్క
ఘట్టాక చాటుసేయఁబడినది, సఖ్యః కిం కరవాణి మత్ కిచ్చుకేసంధయః తథా యాన్తి =
ఓ చెలులా నా ఏమి నేయుచును నాఅవికలలో దుట్లు నూలుచగల (చీలి) పోవుచున్నవి.
మీరు చెప్పిన వన్నియు చేసితిని నాని అతనిచెంత నానుచములు ఉన్నాంగి నాఅవిక పట
పట పిలిచిలోను నానాగ్నాతికయమును బయలుపఱచినది, అతనినై మానము ఎట్లు తాల్చు
గలను? అని భావము.

అనఁ నాయకా సభిభి ర్వాసకరణాయ బోధితా త త్కరుణ మకర్తా పతి తాః ప్ర
త్యాహార దితి. తద్వక్తాభిముఖం తస్య నాయకస్య కత్తాభిముఖం-ముఖం కదనం మ
దీయం - విసమీళితు అచాక్షురం, దృష్టిః పాదయోః-కృతా వ్యస్తా, తత్సల్లాపకతూ
హాలాకులతరస్య నాయకస్య-సల్లాపా స్వభాషణాని-తేషా కతూహలం తేన-ఆకుల
తత అతివ్యగ్ర-శ్రోత్రే : ద్వా-మయా పాశభ్యాం-నిరుద్ధే పిహితే, గర్జయోః-సపులః
కరోమాశ్చ - స్వేదోద్గమ శ్చ పాశభ్యాం - తిరస్కృతః ప్రచ్ఛాదితః; కే-సఖ్యః

మత్స్యశాస్త్రమునకు మత్స్యశాస్త్రమునకు - సంధ్య: నూతనమునకు - కరణమునకు
 బహుధా భిన్నము: కిం కరణమునకు కిం కరణమునకు సంధ్య: ఆత్ర ప్రాయ: శ్రుత
 పరాధా, తస్మిన్ స్వరూపే ౭ శ్రేయ: కరణమునకు మితి భవతిభి ర్య దుపాద్యంత
 త్వర్యంత మియా కృత మేన: అభిలాషి ప్రచ్యుతితే ౭ పి హామితియ: త ద్వర్వ్యంత
 రవంత: కల్పితే భిన్నమాన భావ: ప్రకాశతాం యతి: కథం యావ: క్రింతర
 త్యభిప్రాయ: ఆత్ర హామి: నామ సంహారీ భావ: యథోక్తం -

‘హామి: నువస్వముల్లాసో గురుదేవమహీభూతాన్
 ప్రపాదాత్ ప్రాయశ్చిత్త వృధవే దిప్తాన్ భాగత:;
 ముఖగోత్రపసన్నత్వ పీయోక్తిపులకాన్తమై:
 గాత్రోపబృంహణ స్వీద సంశ్లేషై రభిరీయతే.’ ఇతి.

ఆత్ర నాయకా స్వీయా ముగా త -

‘ముగా ౭ బృయాతనా మూధా లజ్జావిజితమస్తథా;
 మానూ ౭ స్యా నిష్ఫల మ్నాక్ష:’ ఇత్యుక్తశ్చార్థ:.

నాయక శృతి: ఆత్ర ఆత్మోపదేశయూపం శృంగారి న గ్న. ప్రతీయమాన మ్నాక్ష
 లంకార:.

‘ఇశ్లేషాకారలక్ష్యం మ్నాక్షలంకార ఈరిక,
 వాన్య: ప్రతీయమాన శృ మాత్మో ౭ ర్భి ద్వివిధో మత:’ ఇతి. ౧౨.

‘ప్రహరవిరతౌ మధ్యే వాహ్న సో ౭ పి పరే ౭ భవా
 కిముత నకలే యాతే వాహ్ని ప్రాయ, త్వ మి మౌవ్యసి;
 ఇతి దీపకతప్రాప్యం దేశం ప్రాయస్య యియాపనో
 వారతి గమనం బాలా వాక్యై పృథావృష్యజ్జలై:’ ౧౩.

నాయకము సంకల్పించుకొన్న దూరప్రయాణమున నాయక ముగ్ధభావములచే
 మాన్యుయన్నది. — హామి: = ఓరల్లభు:దా, ప్రహర విరత = (ఇరవో) నామ
 యొక్క అవసానముందు (గాని) (అనగా - ఇరవో కాలమునందలి: గాని). అహ్నా:
 మధ్యే వా = పుడియొక్క మధ్యమున (గాని) (అనగా - ఇరవో రెండుభాములనందలి
 మధ్యాహ్నమున: గాని), అభవా రత: అతి పరే = అట్లుమగాదేని వానికిని అనం
 తరముందు: గాని) (అనగా - అపరాధముందు: గాని), కిముత అన్నీ పకరే యాతే పతి:
 మతి యో పుణావిల్ల కదయంతి (అనగా - ప్రమయ మయినప్పుడు గాని), త్వమి ఇహ
 మవ్యసి = నీవు ఇందరి: క్షుద్రు: ఇతి = ఇట్లని, బాలా = ముగ్ధ, వాక్యై ర్భావ్యజ్జలై:.

వాక్యైః = కన్నీళ్లతోఁ గూడుకొన్న చియను గడ్గదములను (అయిన) చూచింబడేత, తన
 కేత ప్రాప్త్యం దేశం యాయాసతోః ప్రియస్య గమనం హరితి = దినముల నూలులచేత
 (అనఁగా పెక్కు-దినములకు) పొండుదగినదైన దేశమునకు పోఁగోరుచున్న ప్రియుని పయన
 మును నివారించుచున్నది. నిత్యుఁ బాసి నేను బ్రదుకను, వీవు పయనము సాగినకొంచె
 తునీపటికే నేడే మదియమరణవృత్తాంతమును విని నీవు వెనుకకు రావలసియుండును,
 కావున పోవలదు, అని యభిప్రాయము.

అనఁ నాయకా ప్రయాణోన్ముఖం నాయకం ముగ్ధులవై నిజ వారయతి - ప్రహ
 రతి || పోవీయ-ప్రహరవిగతౌ చత్యాం యమావసానే సతి-త్వం భవా-నిహ ఆత్ర-
 ఏవ్యసి, అహ్నా మధ్యే మధ్యాహ్నా వా-ఏవ్యసి, అథ వా-తతోఽపి పర అహ్నా
 అపరాహ్నా-వా ఏవ్యసి, కిముత సకల-అహ్నా దినసే-యాతే నిశ్చచ్చతి-వా ఏవ్యసి,
 ఇత్యేన ప్రకారం-బాలా ముగ్ధా-సబాష్పముకృష్ణైః-సబాష్పాణి చ తాని యు
 క్త్యైకాని చ తైస్సు బాష్పగడ్గదైః || త్యథాః-యుక్త్యైక ఇత్యనుకరణ శబ్దోఽయం-బా
 ష్పస్య కణ్ఠః ప్రభవస్థానం-తథా వోక్తం కాకువ్రతే-‘కణ్ఠః ప్రమిళితబాష్పవృత్తికలు
 డ’ ఇతి-తేన వాక్యానాం గడ్గదత్వం సంభవతి-వాక్యైః పదకదమైః-దినకేతప్రాప్త్యం
 బహుదినగమ్యం-దేశం-యాయాసతోః గమ్య మిచ్ఛతోః-ప్రియస్య-గమనం ప్రస్థానం-
 హరితి నివారయ తితి సంబంధః. ఆత్ర దైన్యం నామ సంచారీ భావః-యథోక్తిమ్-

‘అసూయస్యంతు మనసో దైన్య మి శ్లోభిధీయతే,

కోకాధివ్యాధిదారిద్ర్య చిత్తైర్ముక్త్యాదిభి ర్భవత్ ;

అక్లానా మపి తైశ్చిల్యం, దేహసంస్కారనజ్జనమ్,

అఘోరం చ కిరో, బాష్పైః తైస్త్వస్యత్వం యత్ర నాయతే.’ ఇతి.

నాయకా వీర్యా ముగ్ధా చ. నాయకోఽనుకూలః. భవిష్యత్ప్రవాస విప్ర
 లభ్యుక్తిగారః. ఆప్తోపక్షేపయాపం శృంగారి నర్త. ఆక్షేపోఽలంకారః. ౧౩.

కథ మపి సఖి కీర్తిడాకోఽపా ద్స్వృ జెలిమ యోదితే,

కశినహృదయ స్వక్వా శయ్యాం బ లా ద్ధత వవ సః;

ఇతి సరభవద్ధ స్తప్రేక్షి వ్యపేతములే స్పృహం

పున రపి హతస్త్రిదం చేతః కిరోతి; కరోమి కిమ్!

౧౪.

నాయక సఖిరో చెప్పకొనుట.-సఖి = ప్రియ, క్రిడా కోపాత్ = పొం
 డెలుత చేత, కథమ అపి = ఎట్టుకేట, క్రుణ ఇతి మయా ఉచితే సతి = పొయ్య అని
 నాచేత చెప్పుటచేఁగానే (పొయ్యి నే ననఁగానే), నుఁ కశిన హృదయః శయ్యాం త్యక్త్వా

బహుశ్ గతః ఏక = (ఆ) ప్రాచీనాత్మ్యము యదేకమనిదిని బలిమిమియు పోనీ పోయినట్లు ఇతి సరథస ధ్యస్తప్రేష్టి వ్యవేత మృతే త స్త్రీకా = తమిథమన ను నేకముగా అయిన ప్రోక్తబడిన తొలిగలవాడును (వామిదితనకు త్తని అంగఃప్రోక్తినవాడును) కలిగించిన కర్మాగలవాడును (కర్మామ వదలినవాడును అయిన) అతనిమీద, హత వ్రీదం చేతః పునః అపి స్పృహం కరోతి = తొట్టబడినవీగలదైన (వీగమాలినదైన) (వామి క్క) మనస్సు పెండి యు కోరికను వహించుచున్నది, కింకరోమి = ఏమి చేయుదును ?

అనః । నాయకా సభి మానా - కథమితి । హా సభి । బ్రాహ్మణా త్వమియ మావాత్ - కథమాపి కృచ్ఛ్యేనా - ప్రజగచ్ఛేతి మ - యోగితే సతి తజితే సతి - కలితమృ దయో నిష్కరమనాః - స భూతా - క్షయ్యాం త్యక్త్వా - బలా ద్గత ఏవ నివాన్యమానోఽ ప్యవధూయ గత ఏ వ త్యర్థః, ఇ శ్యేనం - సరథసధ్య ప్రప్రేష్టి సత్వరనిహితీమాయో - త్యవేతమృతే అపగతకరుణే - తస్మిన్ - హతవ్రీదం నప్రబంధం - చేతో మమ మానసం - పునరపి - స్పృహం వాఙ్మనం - కరోతి, కింకరోమితి సంబంధః. అ బ్రాహ్మణాయా వ్యక్తి ఏవ. బ్రాహ్మణ్యం నామ సంఘాతీ భావః - యథోక్తమ్ -

‘కాలాత్మమశ్వ మాత్మకత్య మప్రాప్తే రిష్టవస్తునః;

సంతాప శ్చ మనస్వినా నిత్యానో గమనోద్యమః

ఇత్యాద్యై గనుభావైః స్వా దభిశేయ మిదం బుద్ధః’ ఇతి

అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యాన - కిం చ అనస్తాభేదతః కలమాన్తరితా చయథోక్తం భారతీయే -

‘సేష్యాకలమావిష్కారో యష్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః

సా పశ్యాతాపశంప్రాప్తా కలమాన్తరితా భిజేత్’

నాయకాః పున రనస్తాభేదే నాప్తాధాః -

‘అత్ర వాసకసజ్జా చ, విగతహృత్కణ్టితాఽపి వా,

స్వాధీనపతికా చైవ, కలమాన్తరితా తథా,

ఖడ్గితా, విప్రలభో చ, తథా ప్రోషితభర్తృకా,

తథాఽభిసారికా చైవ, మిత్యర్థే నాయకాః స్పృతాః’ ఇతి.

వాయక కృతః, యతః నాయకయా ప్రతే క్యుక్తమాత్ర ఏవ కయ్యాం త్యక్త్వాఽప్యత్ర గతవాత్. ప్రాయమానకృతో విప్రలభ్యుక్తాః - యథోక్తం దశరూపకే -

‘తత్ర ప్రాయమాన స్పృత ర్హోహవేగయా ద్వయోః’ ఇతి.

అత్రాత్మోపశేవయానం కృత్వారి నర్క - అత్ర నర్కకర్తృణి హాస్యాభావేఽపి సర్వం హాస్య మితి దశమీపాదకవసేన వనితాధః - తథా చ భారతీయ

‘ఉత్పాదకకారం నిర్వృత్తకారం నిష్పత్తవిరహం
హాస్యప్రవచనహాసం సర్వ త్రివిధం విశానీయాత్’.

ఇత్యత్ర బహుళగ్రహణేన హాస్యస్య నియమాదర్శనాత్. స్వభావోక్తి రలంకారః. గత

దంపత్యో నిశః జల్పతో గృహశుకే నాకణితం య న్వచ
స్తత్ప్రాత గూరుసన్నిధౌ నిగదత స్తస్యాతిమాత్రిం వధూః
కణాకలమ్మితపద్మరాగశకలం విద్యస్య చక్షూషుట
నీదార్తా విదధాతి దాడిమఫలవ్యాజేన వాగ్బద్ధసమ్. ౧౫.

నిశ జల్పతోః దంపత్యోః యత్ వచః గృహ శుకేన ఆకణితమ్ = రాత్రి సల్లా
పములాడుచున్న భార్యార్థ స్తలయొక్క ఏ మాట ఇంటి (పెంపుడు) చిలుకచేత ఆలకిం
పబడెనా, తత్ ఆతిమాత్రం గూరు సన్నిధౌ నిగదః తస్య = అమాటను రజుచుగా అత్త
మామల యెడుట పలుకచున్నట్టి యాచిలుకకు, చక్షూషుటే = నూటిదొప్పయందు, బ్రీదా
ఆర్తావధూః = పిగ్గుచేత పీడింపబడినదైన కోడలు, కర్ణ ఆలమ్మిత పద్మరాగ శకలం = (తన)
చెవియందు ధరింపబడియున్న కెంపు తునిగును, దాడిమ ఫల వ్యాజేన = దాడిమ గింజయ
నుమికచేత, విద్యస్య = ఉంచి, వాక్ బద్ధనం విదధాతి = వా కట్టనను చేయుచున్నది.

ఒకటే రాత్రి తానును తనభర్తయును అడుకొన్న సరససల్లాపములను పంజరములో
నిపెంపుడుచిలుక విని మణువాడు ఆమెయొక్క ఆత్మమామలమాల పలుకుమండగా
లజ్జపడినదై ఆపలుకులు మాన్పుటకై తనచెవియందు కర్ణపూరముగా నొప్పారుచున్న కెంపు
తునియను దాడిమగింజను తన చెట్టినట్లు దానినోటిఁ బెట్టెను. అదియు దాడిమగింజయని
తలంచి ప్రేలుడు మాని దానిని సాధించుచుచుండెను.

అన॥ కచే గాన్తకన్యం దంపత్యో రితి॥ నిశ రాత్రా-జల్పతో ప్పల్లవతో - దిశంప
త్యోగ్య ద్వచః గృహశుకేన - ఆకణితం క్రుతం-తే ద్వచనం ప్రాత - గూరుసన్నిధౌ
గూరుజనసమీపే - ఆతిమాత్రం బహుళతరం - నిగదతః ఉచ్చారయతః - తస్య శుకస్య -
చక్షూషుటే ప్రోటిసుంపుట - బ్రీదార్తా లజ్జాకులా - వధూః రమణీ - దాడిమఫలవ్యా
జేన దాడిమబీజపద్మనా - అత్ర ఫలజ్ఞేన బీజం లక్ష్యతే - కణాకలమ్మిత పద్మరాగశ
కలం విద్యస్య కణాకాపణ కలితమాణిక్యభృం విధాయ - వాగ్బద్ధనం వచన నిరోధం -
విదధాతితి సంబద్ధః. అత్ర నాయకా స్త్రీయా ప్రగల్భా చ ప్రాగల్భ్యం కథ మితి
చేత్ - యథోక్తం దశరూపక -

‘ఉపాపానోక్తచాకుగ్య కాన్యకాకలపంయుతా
యోననాథా స్త్రోస్త్రతా ప్రగల్భా వయతా నిశే,
విరీయమా నే ముష్ణా ద్రతారమ్భ్యః ప్యచేతవా.’ ఇతి.

నాథోఽనుకూలః. అత్ర సంభాగశ్చక్షాన్తః - యథోక్తం దశరూపణే -

‘అనుకూలానిషేవేతే య త్రామ్యాన్యం విలాపినా

దశాన స్ఫురణవాదీని సంభాగోఽయ ముదాహృతః.’ ఇతి.

అత్ర వర్తగభోః ద్యోత్యతే - యథోక్తమ్ -

‘చన్దు నేత్రప్రతిచారో నర్మగభోఽభావహరణః.’ ఇతి.

యుక్తి కలంకారః - యథోక్తమ్ -

‘అయుజ్యమానస్య మిథ కృష్ట స్యాభాసస్య తాత్పర్యః’

యోజనా క్రియతే యా సా యుక్తిః కృత్యతే బుద్ధాః.’ ఇతి. ౧౫.

అజ్ఞానేన వివాద్యుభేం పరిభవా దాన్వైష్య మాం యఃఖతాం

కా లభ్యం శతీ దుమకామేన వాయతా సాభాగ్య మేతాం నిశామ్

స త్రైత ద్దయితాకుచవ్యతిక రాన క్షాద్రాగారూఢం

వయ స్తే మమ తైలవజ్జుమలిన్తై స్వేషుదై రజ్జుతమ్. ౧౬.

ఈక్రిందియగము శృంగారదీపికకు ఇంచుక భేదముగా నుండును. — ‘పాశరి = ఓయిభూర్తావా, పరిభవాత్ దుఃఖితాం పరాజ్ఞుభేం మామ్ = (నీవుచేసిన) తిరస్కార ముచేత వెడమొగమయిన్న నన్ను, అజ్ఞానేన అన్యన్య సాభాగ్యమ్ ఏతాం దశాం నయా తా దున్నయేన కిం లభ్యమ్ = తెలివితేమిచే కవులింబి కొన్నసొబగును ఈ స్థితి! కచ్చి కొన్న దున్నీ తునిచే (నీచే) ఏమిపొందఁబడినది (తెలివితేకదం దశముచేత నన్ను గవులింబి చి ఏల వృథాగా నీసాభాగ్యమును ఇట్లు పొదుచేసికొంటివి); దయితా మన కృతికర అస క్త అద్దరాగ అయిం గే ఏకత్ పక్షః తైలవజ్జుమలిన్తైః మమ వేదీ పదైః లక్ష్మితమ్ = (నీ) ప్రేయయొక్క స్రవముల సంవర్కముచేత అంటుకొన్న మైతూతచేత ఎట్లునిద్రన నీయొ క్క యా తోడ్పు నూనె మడ్డిచే మలివములైన నా * చద చిహ్నములచే గుర్తులుగలదైయు న్నుది; పశ్య = చూడుము. వాయకుడు రాత్రి యన్యవనితతోఁ గడసి వేకువను ఇంటి! వచ్చి ఆనయమున తనవైపుగాక తన కనలివైపుమొగముగానున్న నాయికను వెనుకనుండి కవులింబించెను; అందునం కేసి ఆమెయొక్క చద అతని తోడ్పునకు అంటుకొని అచడ యొక్క నూనెమచ్చల ఆతొడ్పుమీఁద అన్యవనితా స్రవభరనమృద్ధున క్తమైన యా యొల్లు ని మైతూతసాభాగ్యములో ముట్టుముగాఁ గాన నయినది. అంతట నాయిక యిలవని: ‘అయ్యో! దానిగుబ్బలనుండి యల్పిన యాయంగ రాగంపు సొంపును సాచడనూనెమచ్చలచే ఏల పొదుచేసికొంటివి! ఎంత తెలియనివాడవు!’ ‘అని గంధిరాత్రిల మల్లపమాదునున్నది. భావము నులుపున సూహించవచ్చును.

అతః || వాయుకా స్యాపరాధం ప్రచ్ఛాదయంతం వాయుకం నిహన్తుకే - అజ్ఞానే నీ
తిః || పా - ఈ ధూతః - పరిభ్రూతా త్రిరస్కారా - ద్దుగధితా మత ఏక సరాక్షణం మాన్ -
అజ్ఞానేన అనిచారా - అర్జివ్య అర్జివ్య - అద్య-సాధాగ్రం శోభావత్త్వం - ఏతాం
దశాన్ ఈద్యకీమవస్థాం - నయతా - ప్రాపయతా - దున్నయేన దుర్విరీతేన - భవతా -
కిం లబ్ధం కిం ఫలం ప్రాప్తం - న కి మపి లబ్ధ మి త్యర్థః ; తా - మీన దశాం వివృణోతి - తె
దయితావచ వ్యతిక రాసక్తాగ్రా గాయాం దయితాయాః కుదా తాధ్యం వ్యతికర స్థం
వర్కః - తేన ఆసక్తః అభిలిప్తః సుచాసా అగ్రరాగ శ్చ చవావిశేషః తేన అదగం - త
దేత ద్యతః - త్రిలపబ్ధమలీనై నైలపబ్ధమలీమనైః - వేదీపదైః కుచోచ్చయసంవర్క
స్థానైః || ని - ‘తేనీ నదీప్రవాహే చ కుచోచ్చయ’ ఇ త్యమర శేషః - అక్ష్మిలం లాఙ్ఘికం -
వశ్య అలాక - దోచి సంబద్ధః. అత్రి వాయుకస్య హీతిం కథయంతీన అసమ్మ తేన తస్య
వచ్చనాం ప్రకటితవతి త్యభిప్రాయః. అత్రి వాయుకా స్వీయా ధీరా ప్రఖలా చ -
యా ధోక్తం - ‘ధీరా గుప్త వికారా స్యా దిగ్రరాగాపణా దితి.’ కింవ ఖడ్గితా -
‘జ్ఞాతేన్యాపద్ధవికృతే ఖడ్గిత తేన్యాక మాయ తా’ ఇతి. వాయుకో ధృప్తః; అత్రి క రతి
సంబద్ధాన్ వాయుకవిశేషో నోక్తః; కిం ను క్రుద్ధయా వాయుకం ప్ర త్యామక్రూణై-
యాధోక్తం భారతీయ -

‘దుర్బల శ్చ దురాచారః శతో వామః సూనకః

నిలః శ్చో నిష్కర శ్చైతి ప్రియః క్రోధేఽభిధీయతే.’ ఇతి.

అత్ర నైమనస్య కృతేన్యాకవిప్రలయః శృంగారః. మానకృతం శృంగారి వస్త
ద్యోర్మిత - యథోక్తం - ‘అప్రోపశేషనైచ్చామానైః శృంగార్యపి త్రి ధా’. ఇతి.
అత్ర పాతం రలంకారః.

౧౬

ఏక తానననంగతిః పరిహృతా ప్రత్యుద్గమం దూరత
స్తామ్బూలావయనచ్చలేన నిభసాశ్లేషాఽపి సంవిఖ్వితః
అలాహోఽపి న మిశ్రితః పరిజనం వ్యాపారయన్త్యానిక
తాన్తం పృ త్యుఃచారిత శ్చతురీయా కోః కృతాక్షి-కృతః, ౧౭.

అపరాధిని నాయకుని వాయుక తన శత్రుచేత భేదపట్టించును. — దూరాత్ ఏక
ప్రత్యుద్గమాత్ ఏకత్ర ఆసన సంకతిః పరిహృతా = దూరమానుడి యే ఎదురుగాలేని
నడచుటచేత ఒకచోటనే ఆసనమందు కలసిపోయిండుట తప్పింపఁబడినది, తామ్బూల
అనయన (చ) ఛతన రథస అశ్వేన్య అది సంవిఖ్వితః = తాంబూలముయొక్క (తాంబూ
లమున) రెమ్ముటయనెడి మివచేత పోయిపోడి కల్పించిరియ యు అటుల కెట్టఁబడినది.

అన్తికే పరిబంధం వ్యాపారయన్త్యా ఆలాపః అపి న మిక్రితః = సమీపముందు పరిచారికా
 బంధము (నాయకునికై) పరిగోనుచున్న యా నాయకచేత (నాయకునికో) చూచి రేచి
 యు కలుపఁబడచామెను (పరిచారికలకు నాయకునికై 'పర్వీ తెచ్చి చేయుము'. 'పాపకట్ట
 తెచ్చి చీపుము' అని యిట్లు పునులనేయ నాజ్ఞ లొసంగుచు ఆనెపమున అతనితో మాట
 లాడకయే యుండిన దనుట), చతురయా కాన్తం ప్రతి ఉపచారతః కోపః కృతార్థకృతః
 = చదురుగ నై (యయిననాయక) చేత కాంతునిఁ గూర్చి ఉపచారములచేత (ఉపచార
 ములమైనచేతనే) (తన) కోపము సఫలీకరించుకొనఁబడినది.

అనః । నాయకా కృతాపరాధం చాయకం చాతుర్యాన్వేషయన్తి - ఏక త్కలి ।
 దూరా దేవ-ప్రత్యుద్ధమా కృత్కృత్యానా - దేశత్ర ఏకన్తి స్వీకారా - ఆపనసంగతిః ఆప
 నే ఆపీనయా కృతా సంగతి త్రేతనం - పరిన్యాతా నిరుద్ధా, తాన్యానానయచచ్చరెన-రభ
 సాన్వేషాఽపి రభ సేన త్వరయా కృతః ఆన్వేషః పరిగమ్యాఽపి - సంవిష్నీతః * తారకాది
 త్యాదితచ్చిత్త్యయః, అన్తిక సమీపే - పరిబంధం - వ్యాపారయన్త్యా కార్యము ప్రేరయ
 న్త్యా - తయా-అలాపాఽపి భాషణ మపి - న మిక్రితః న సంసౌహారతః, అనేన ప్రకారేణ -
 చతురయా విదగ్ధయా - కాన్తయా-కాన్తం ప్రతి ప్రియ ముద్దిశ్య - ఉపచారతః ఉపచిత్
 పచారాత్ - కోపః ఈహ్యమానః - కృతార్థకృతః సఫలీకృత ఇతి - సంబద్ధః, అహ
 ధిని ప్రియ సమాగతే సతి సహవాస సంన్వేయ సల్లాపాదీనా మకరణ మేన కోపమ్య
 కృతార్థకృత్య మితి. అత్ర అపహేళం నామ సంచారీ భావః - యథోక్తమ్ -

‘అపహేళం ధియన్విదా ధాప్యైకా కాటిల్మగారవైః

ఆకారగోపనం, తస్మిన్ స్వసుభావా ధవ న్త్యమిః;

అన్యథా కథనం, దృష్టిరన్యథా, చాన్యథా క్షీతిః;

విషాద వైర్య కృతక కథాభిజ్ఞో మృషాదరః.’ ఇతి.

అత్ర నాయకా స్వీయా ప్రుల్లాసీరారా చ - యథోక్తమ్ - ‘సావహితాద శోధానేరతా
 ధి రేతి. నాయక కృతః. అత్ర మానకృత విప్రలమ్భః కృత్యరః. నర్తకభావః - య
 థోక్తం - ‘సన్ధి నేత్రప్రతిచారో నమగశోఽన్యైర్యహితకః.’ ఇతి. య ॥ రలంకారః. ౧౭.

దృష్టివైకానససంగతే ప్రియరమే పశ్యా దుపే త్యాదరా

దేశస్యా నయనే పిథాయ విహితక్రీడానుబంధచ్చలః

త్యిగ్యక్షితకన్ధర స్పృహలక ప్రిమోల్లసన్నానసా

మన్తహాస లసత్ప్రపాలఫలకాం ధూతోః-ఽపరాం మమృతి. ౧౮.

ఇద్దఱుకాంతలముగించుదము. - ఏక ఆనన సంగతే ప్రీయతమే దృష్ట్యా =
 ఒకటిమీ ఆననముందు కలసికూర్చున్న ప్రేయసులకు (ఇరువురకు) చూచి, పూర్వ ఉత్త

చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాత్.

త్యక్త = మెలకువగా (వారి) తమకైపుగా దరిపి, విచార క్రితా అనుబద్ధ (చ) ధర్మ =
 కాచింబుబడిన యాట యాస క్రిత సేవముగలవాడై (అటకై చేసినట్లు నడించుచు), ఏకపాత్యం
 కయనే సిధాయ = (అయిదుపురలో) ఒక తేయొక్క చేతములకు (తనచేతులతో) - మూడి,
 తేర్చుక వ్రతినకస్తరః సక = అడ్డముగా వంపబడిన మెడగలవాడై, ధూర్తః = వంచ
 దుఢు, అర్థః హాస లసత్ కపోల ఫలకామ్ అపరాధ మమ్మల - లోపలి నవ్వుచేత ఒప్పు
 దుచున్న బల్లలవంటిచెక్కిళ్లుగలదైన (వికాలమైనచెక్కిళ్లుగలదైన) (యా) - రెండవదానిని
 ముద్దుకెట్టుకొనుచున్నాడను. రెండవదానిక నవ్వుట తనమీదిక్రిత్యతిశయమునకు,
 కమ్ములు మూయుట ఈయంబనమును చూడకుండుటకు, ఏవమాదివిశేషములు మలుపుగా
 నూహింపవలసినవి.

అవ॥ కనే ర్వాక్యం - దృష్టైతి॥ ఏకాపనపంగతే ఏకం చ తదాపనం చ ఏకా
 పనం తత్ర - సంగతే మిలితే నివర్ణ ఇత్యధాః - ప్రియతమ ప్రయోగౌ - దృష్టా -
 పక్వా దుశేత్య పృష్ఠత స్పమాసాద్య - విచారః కృతః - క్రితానుబద్ధః కేలివ్యాసగ్ధః -
 స ఏవ - ధలం వ్యాసో - యేన స తథోక్తః - ఆనరా దృశామూహాత్ - ఏకపాత్య
 త్తయో రన్యతరపాత్య - మయతే దృశో - సిధాయ పాణిభ్యామచ్చాద్య - తిగ్యగ్యక్రిత
 కస్తరః తిగ్యగ్యక్రికృతకర్ణ - స్పృశ - భూతోః కర్మకః - సపులక ప్రిమాల్లసప్తాన
 సాం సపులకా ర సా ప్రిమాల్లసప్తానసా చ తాం - కిం చ అన్తర్భాగపలపక్వచోల
 ఫలకామ్ అన్తర్భాగహసిరకోధమాన గర్జపరీమ్ - అపరాం ద్వితియాం నాయకాం - చు
 మ్మ తితి సంబంధః. అగ్నిప్రాణా వ్యక్త ఏవ.

అత్ర హాసో నామ సంచారో భావః. నాయకే స్వీయైః కయో రాచ్యాదిత
 నయనా ముగ్ధా, అవ్యా మధ్యా వా ప్రకల్భావా. నాయక శృణు. సంభోగశృంగారః.
 నమోగగ్ధః యుక్తి కలంకాగః. ౧౩.

చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా త్ప్రసాదపరామృతే
 నిభృతకిరవాచా నే త్యుక్త్యా దుమా మరుషీకృతే
 వ్రజితి రమణే నిత్య సోమ్యచైః స్తనాహితమాస్తయా
 నయనసలిలస్థిన్నా దృష్టి స్పృశమ నిపాతితా. ౧౪.

నకులబోధనలచేత నాయకునిపై నలుక దాల్చి పక్వాత్రాసును పొందిననాయక
 మొక్క దీనదేశను వర్ణించుట. చరణ పతన ప్రత్యాఖ్యానాత్ = పాదప్రజామము
 ధొమ్మ తిరస్కరించుటవలన (నాయకుడు పాదములందు ద్రెళ్లినను నాయక అంశ
 పోగినందున) ప్రపాద పరామృతే = ఓదార్పుటమందు విముఖుడై (అతడును తోసుము

అమరుశాస్త్రమ్.

౩౩

చెంది అమరు పీఠాశ్వుక యూర కుండె నమట), నిర్భర కిరణ అచారం ఇతి ఉక్తాన్తా
రహస్య మయిన వంశకపు నడవడికలవాఁడా అను మాటకు (నాయిక...యట్లు అన్నం
దులకు), యహ పరుషీ కృతే=కోపముచేత (కోపగించినవాఁడై) కఠినుఁడుగాఁ బేయఁబడి
నవాఁడై(కఠినతను వహించినవాఁడై), నకుశే క్రజతి (సతి)=ప్రియుఁడు పోవుచుండఁగా,
ఉచైవైః నిశ్వస్య ప్రస ఆహిత హస్తయా = నిట్లుగా నిట్లున్నదిదిది కుచమిలవలండు
ఉంచుకొనఁబడిన చేయిగలదైన నాయిక చేత, నయన సరిల క్లిన్నా దృష్టిః సుఖమ నిపా
లితా = కంటి నిశ్చయే లేడిన చూపు చెయిలమీఁద నేయఁబడినది, (విమాటలు నిన్నం
దున వాగితియట్లు అయినది అనఁగఁగముగా కన్నీళ్లనో వారిని చూచిన దమట).

అన॥ సఖీనా ముపదేశనమానం కృత్వా ప్రియం నిరస్య పశ్చాత్తపం గతాయాః
నాయికాయాః దీనాం దశాం కవి రాహు - చర గోలి॥ చరణపతనప్రత్యాభ్యాసా - త్పు
రణపతనస్య పాదప్రణామస్య-ప్రత్యాభ్యాసం నిరసన మున్నీకార ఇత్యర్థః - తప్తా -
త్పూసాదపరాజ్ఞుభి ప్రసారః ప్రసాదనం టిజ్జాన్యతో - క్షేత్ర-పరాజ్ఞుభో విముఖాః -
తప్తక్షేత్ర-నిర్భరకిరణవాచా నిరూపిభూతవాచానిర్భి-ఇత్యుక్త్యా ఇతి వచనేన - యహ కో
పేన - పరుషీకృతే మాక్షతాం గమితే - రకుశే దయితే - క్రజతి నిరగచ్ఛతి సతి -
ఉచైవై రతితరాం - నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా - ప్రసాహితహస్తయా కుచవిహితక
రయా - అత్ర కవినా పతాకాహస్తా వివక్షితః - 'అత్తాహితే నృది న్యస్త' ఇ
త్యుక్తిత్యాత్ - నాయిక యేతి శేషః - నయనసరిలక్లిన్నా-నయనసరిలైః శీతజలైః-
క్లిన్నా ఆద్యాః-దృష్టిః నిరీక్షణమ్ - అత్ర దీనా నామ దృష్టి ర్వివక్షితా- యథోక్తమ్-
'సతాష్టమద్ద సంచారా కోశే దీనా దృగ్గిరి తే తి- సుఖమ-నిపాలితా న్య-స్తేతి సం
బద్ధః. చరణపతనప్రత్యాభ్యాసాదిత్యనేన, నిర్భరకిరణవాచా తే త్యుక్త్యా చ, 'అపరాధీ
ప్రియః తప్తీ పురీషాదో వ కర్తాన్యః పరుషవచనా న్యపిప్రయోక్తవాన్ నీతి సఖ్యుప
దేశ క్షు, నిశ్వ శ్శ్శ త్యనేన పశ్చాత్తప క్షు, ప్రసాహితహస్త యే త్యనేన అత్తాహితం
చ, నయనసరిలక్లిన్నా దృష్టి సుఖమ నిపాలి తే త్యనేన భవతి నాం ఉరుపదేశన ఈద్య
తీ ముఖ్యం ప్రాప్తాః క్షీ త్యయ ముఖ్య క్షు, గమ్యతే.

ఇత్ర దై న్యం నామ సంచారీ భావః. నాయికా స్వీయా ముద్గాహ, కించ
కలిహస్తరతా చ. నాయక కృతః. విప్రలమ్భకృద్గారః. బాలి రలంకారః. ౧౩.

‘నాశ్చ్య గాఢరరావబద్ధవసప్రప్తాన్తా కి ముఖ్యం పున
‘ముద్గాహీ న్యవి తి? తి రత్నరిజనం పైనిరం ప్రియే పుష్పతి.

‘కాశ్చ్యోగార్థః’

‘మూఠ న్సుప్తి మ హిహ లుమ్మతి మ మే త్యారోపితక్రోధయా

పర్యస్య స్వపనచ్చలేన కయనే దన్తోఽవకాశ స్తయా. ౨౦.

కాశ్చ్యోగ = మొదలులితో, గాఢతర అనబడ్డ వసన ప్రాస్తా సతీ = మిక్కిలి గట్టిగా కట్టుబడిన పశ్చయముక్కు అందుగల దై (పోకముడిగలదై), ముగ్ధ అతీ = మందరమయిన శైతములుగలదైన (యూకోమలి), కిమన్దం పునః స్వపితి = చీల మఱి నిద్రపోవుచున్నది? ఇతి = అని, ప్రియే = ప్రിയముడు, సైవగం రత్ పరిజనం పృచ్ఛతి సతి = మెల్లగా ఆమెయొక్క పరిచారికాజనమును అడుగుచు ఉండఁగా, మూఠః = ఓయమ్మా! ఇహ మమ సుప్తిమ్ అపి లుమ్మతి ఇతి = ఇచట నాకు నిద్రను సయితము పోగొట్టుచున్నాఁడు అని, అతీ పితి క్రోధయా తయా = కల్పించుకొనబడిన (అవగా నిజముగాని) కోపముగలదైన యా వాయిక చేత, కయనే పర్యస్య స్వపన (చ) ఛరేన అనకాశః దత్తః = పానువునందు ఆవలివ్రక్కనులిరిగి పయంచు మిడుచేత (నాయకుని!) చోటు ఇయ్యబడినది.

ఇందు ఒకానొకముగ్ధనాయిక ‘ఏప్రియుండు అపరాధి, అతఁడురచ్చినప్పుడు పోకముడిని లికించుకొని నిద్రపోవుచున్న ప్రియండుమ’ అని సభిచేసిన యుపదేశమును శ్రీయునిమోది యనురాగాలిశయామచేత సెఱవేగ్మగ్గోగకయు ఉద్బంధింప వెఱచియు వానిని సెఱవేర్చినట్లు నటించుచు కపటమానమును వాల్చి ప్రియునికే తనపాన్పున మిడుచే చోటాసంగుట దర్శింపబడినది.

అనఁ నాయికా సభిభీ ద్వానకగణాయా బోధితౌ తవ్వన మొల్లిబ్బవభయేన కపటం విధాయ మానం కృతక తీతి కని రాహ - కాశ్చ్యోగ ఇతి॥ కాశ్చ్యోగ మేఖలయా గాఢత రాతబద్ధతనప్రప్రాస్తా సతీ - గాఢతర మలిదృఢమ - అనబడ్డ స్పందనః - వసనప్రాస్త శ్చేలాచ్చలం - యావ్యా స్స తథోక్తా - ముగ్ధాతీ వామలోచనా - కిమన్దం పున - స్వపితి శేతే - పునశ్చిత్తో వాక్యాలంకారే - ఇతి - తత్పరిజనం రహస్యా నాయికాయః - పరిజనం పరిచారకం - ప్రియ ప్రాగేశ్వరే - సైవగం మందం ॥ ని॥ ‘సైవగం పృచ్ఛన్దమన్యయౌ రి’ త్యమగశేమః - పృచ్ఛతి సతి, హే మాతః, హే అమ్మ - ఇహ అస్మిత్ కయసే - మమ సుప్తి మతి - లుమ్మతి వాశయ తి - త్యారోపితక్రోధయా ఏవం కల్పితరోపయా - తయా - స్వపనచ్చలేన స్వప్నోద్వోగవ్యాజేన - పర్యస్య పరివృత్తశయసే వర్యశ్చై - అనకాశః ప్రదేశః - దత్త ఇతి సంబంధః. అత్ర గాఢతరాతబద్ధ వసనప్రాస్తే త్యశేన, కిమన్దం స్వపి తి త్యశేన చ, ‘అపరాధి ప్రియః తస్మిన్ నమాగతే పతి ఏవ దృఢం బద్ధసియా, నిద్రిత యోన స్థాతస్య మితి సఖ్యుపదేశో గమ్యుతే. స్వప్నోద్వోగకల్పనయా అనకాశో దత్త ఇ త్యశేన ప్రేమాతిశయో కృత్యుతే. అత్ర అనహ

భృంశాను సంహారభావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృంగ. సంభాగశృంగారః. అత్ర కైటవైరస్థం వర్తగభావః. యక్షై రలంకారః. ౩౦.

ఏకస్త్రిక్ కయనే పరామృఖరయా హోత్తరం తామ్యతో
రన్యోన్యస్య హృది స్థితైః పృథునయే సంరక్షతో గౌరవః
దాహన్యో శృంగై రపాదైవలనా స్త్రిశీభవచ్చేషసా
భాగోన్మి మానశిలి స్సహసరభవవ్యావృత్తిగ్రాహమ్. ౩౧.

ఏకస్త్రిక్ కయనే పరాక్ ముఖతయా ఏతి ఉత్తరం తామ్యతోః = ఒకపాన్యు
సంధి (ఒకరికొకరు) కెడమొగమైయుండుటచేత పోయిన వచనముగలుగుపట్టుగా (అనఁ
గా ఒకరితో సోకరు మాటలాడక) తెలిజెందుచు, అన్యోన్యస్య హృది అనునయే స్థితే
అపి = ఒండొరులయొక్క మనస్సులలో బలిమూటలు ఉన్నను (ఇరువురును ఒకరినొకరు
పలిమూటకొనఁ గోరుచునే యున్నను), గౌరవం సంరక్షతోః = బెట్టును కాపాడు
కొనుచు (అనఁగా బలిమూటకొనకయే), (ఉన్నట్టి), సంపత్తోః = జలముగలదు,
అపాద్య వలనాత్ మిక్రిభవత్ చక్షుషోః = కడకన్నుల ప్రసరణముచేత కలియు
చున్న చూపులుగలవారికి, (ఒండొరులను ముందుగా కడకన్నులం బరికించి యవంతరము
చక్కఁగా చూచుకొఁగా), సహస రభస వ్యావృత్త కర్ణగ్రహమ్ = వత్తుతోఁ గూడిన
వేగముతో (ఒండొరులవైపు) మఱియొక కంఠముల యాలింగనము కలుగుపట్టుగా, మానక
లిః = బాలయలుక చేతఁగలిగిన జగడము, భగ్నః = అంగవిహీనుడు.

తా...—భార్యాభర్తలు ఒకపాన్యుసంధిసౌఖ్యములచే ఒండొరులను కెడమొగము
గా పరుండి మాముదాల్చినవారై వుండుచు, ఒకరినొకరు మన్నింపు కేడుకొనఁ గోరిక
గలిగియున్నను బెట్టుచెడు సమభయముచేత అట్లు వేడుకొనకయే యుండి, అనంతరము అ
న్యోన్యభావపరిక్షోభము కడకన్నుల సొకరినొకరు చూచుకొని మాపులు కలపుకొని, పర
స్పరప్రసాదామేష సేవోగి, తటాలున మహాసంతోషమున నత్తుచు సరిగా పొండొరుల
వైపు తెలిసి కంఠాల్లవచు లూరించి కడలేజరి.

కతే ర్వాక్యగ్రహ్ ॥ ఏకస్త్రిక్ కయనే ఏకస్త్రిక్ కయనే ఏకకయ్యాదాం - పరామృఖ
రయా - హోత్తరం నిర్వచనం బద్ధనాన మి త్యర్థః - తామ్యతోః స్థానిం భవతోః -
కిం చ అన్యోన్యస్య ఇతరతరస్య - హృది హృదయే - అనునయే సాత్వ్యతే - స్థితే స
త్యక్తి - గౌరవం - సంరక్షతోః పరిపాలయతోః - అపిచాకయతోః త్యర్థః - కనకై
ర్వదం - అపాద్యవలనా స్త్రిత్రాశ్చుల వ్యావర్తకా - స్త్రిశీభవచ్చేషసా అత్ర చక్షు

శృష్టేన దృష్టిరణ్యకై - సంపత్తి - ద్వానకలిః - మానేన ప్రణయతోచిత - కృతః - కలిః కలహం - తథాచోక్తం -

‘ప్రణయేన్యోవిభావాభ్యాం మానో ద్వేధా నిగద్యతే,

అత్ర ప్రణయమాన స్సాన్య లోపావేశతయో ర్వయోః’. ఇతి -

సహాసరభసవ్యావృత్తకర్తృగ్రహం - సహాసో హాససహితః - రభవేన రయో - వా వృత్త చ తా కర్తౌ రయోః - గ్రహః గ్రహణం ఆరిష్టాన మి త్యధాః - సహాసః రభసవ్యావృత్తకర్తృగ్రహో యస్మి న్న-మణితే తత్తథోక్తం - భగన్న్ ద్వస్త-ఇతి సంబంధః. అత్ర భావశాస్త్రీః ప్రణయకోపస్య కావ్యత్వత్. వాయుకా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయో రన్యతరా చ. వాయుకోఽనుమోలః. మావానన్తర సంభోగః. తేష్టాకృతం సంకో చ్చాహుపం శృంగారో నన్త. నాతి రలంకారః. 20.

‘పశ్చాత్తాప మయి సి ప్రపద్యతే’ ఇతి న్ క్షే ర్యం మయాఽలమ్మితం,

‘కిం నాం నాలప తే త్యయం ఖలు శతః’ కోప స్తయాఽప్యాశ్రితః,

ఇ త్యన్యోన్యవిలక్షదృష్టిచతుశ్చే తస్మి న్న వస్థాన్తశే

నన్యోజం హసితం మయా ధృతిహారో ము క్త స్మ భాష్ప స్తయా. 21.

మము కిం ప్రపద్యతే పశ్చాత్తాప మయి ఇతి = నన్ను గూర్చి ఏమి తెలంచునో చాతము అని, మహానీధౌర్యమి అలమ్మితమ్ = నాచేత దిట్టతనము నహింపబడినది (నేను మాటలాడితి విగువుగా మానికుంటిని), అయం శతః ఖలు మాం న ఆలపతి కిమ్ ఇతి = ఈధూర్జదు మతే నాతోఁ బలుకఁ దేమి అని, తయా అపి కోపః ఆశ్రితః = ప్రియచేతనము అయక నహింపబడినది (ప్రియయు అయక వాల్చినది), ఇతి ఇట్లు, అన్యోన్య విలక్ష దృష్టి చతుశ్చే తస్మిన్ అవస్థాన్తరే = ఒండొరుల గుణితేని చావులచే కమణీయమయిన యా దశావిశేషమందు, మయా సవ్యాజం హసితమ్ = నేను మువ్వెట్టి నవ్విలివి, తయా ఈ ధృతి హారో భాష్పః ముక్తః = ప్రియచేత నో (వా) దిట్టతనమును హరించునట్టి కన్నీరు రాల్చుచు బడిను.

తా. — నేను ప్రియ యొద్దకుం బోయితిని; లోయయు ‘నేను మాటలాడక యూరకున్న యెడల ప్రియ ఏమనుకొనునో చూచు’ మని పలుకక ధీరముగా నుంటిని. ఆ కిటు కలుగక ప్రియ ‘ఏల మాటలాడఁడు నాతో నేఁడు ఈ ధూర్జదు!’ అని అయకతో రిచ్చవడి చూచుచుండెను. ‘ఏభావమును పరీక్షించుటకై నేను పలుకకయుంటిని, ఇంత యుక్తమునకు ఏవు అలుగనేల!’ యను నర్థముగా నే నేతో మువ్వెట్టి నవ్విలిని. అంతట ప్రియ గాఢామర క్షుణ్ణ తన్ను అట్లు పరీక్షించినందులకు కన్నీరు విడిచినది.

అపరకావ్యమే.

౨౩

అహి నామో వక్త్ర-పత్యమ ఇతి || మయి మద్విదయే-విమ-లిం ప్రకృత్యతి ||
 మమబుద్ధ్యతే - పత్యామా నామ - ఇతి మయా - పైర్థం స్థిరత్వం - అమృతం వీర్య
 కృతం - తత స్తయా-పత్యయం - శతో ధూర్జః - ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకార - మం ||
 మితి - నామత సభాసత - ఇతి శోపః - ఆశ్రితః ప్రాప్తః - || త్యకం - అశోక్య
 విలక్షణ్యచతురే- విలక్షణ్య లక్షణావ్యా - సా చ సా దృష్టి కృ విలక్షణ్యచతురే - అశోక
 న్యస్య పరస్పరస్య - విలక్షణ్యచతురే - తయా - చతుగం రమ్యం-తస్మి - స్తవభావర దళా
 విశేష - మయా - సవ్యాజం కి మపి వ్యాజీకృత్య - మానీతరీ హాసః కృతః - తయా
 చతురయా - ధృతిహాసో మమ ఏతైర్ధృతిహాసో - బాష్పము ముక్త ఇతి సంబంధః. ఆత్మ
 హాసిత మి త్యేనేన 'త్విద్భావపరిత్యాగ' మేవం మయా తూష్టిం స్థితం, త్వయా కి మితి
 'మివ్యత' ఇ త్యయా మధోక్త-వగమ్యుతే. బాష్ప ముక్త ఇత్యేనేన శోపభావః కావ్యః
 నాయకా స్త్రీయా-ముద్గా మధ్యా వ-యభోక్తం దళరూపక - 'ముద్గా నవనయః, కావ్య
 రతా యా మృదుభావకృతో' ఇతి. నాయక స్త్రీయమూలః. ప్రాయమావానస్తర
 సభాసోగః. సహస్యకృత్సారి నమః. యుక్తి రలంకారః. వి.వి.

ఏకస్మిన్ శయనే వివక్షరమగేనామగ్రహే ముగ్ధయా

సద్యఃకోపః పరాబ్దుఖగ్లపితయా చాటూని కుర్వన్నపి

ఆవగా దవధీరితః ప్రియతమ స్తూష్ణి స్థిత సత్ గం

మా భూ త్స్నః ఇ వే త్యమస్తవశితగ్రీవం పున ర్విక్షితః. ౨౩.

ఏకస్మిన్ శయనే వివక్ష రమగే నామ గ్రహే = ఒకటియ సజ్జయందు (తన
 తోఁ బరుండియన్న ప్రియతముఁడు) చవలి సుందరి పేర (తన్ను) పిలువఁగా, సద్యః
 కోప పరాక్ ముఖగ్లపితయా ముగ్ధయా = తత్త్వణమే శోపమచే నెద మొగ్గమై కిము
 లుచున్న ముగ్ధదశేత, ప్రియతమః = అత్యంతప్రియుఁడగు భర్త, చాటూని కుర్వన్
 అని-ముతులు(బుజ్జములు) చేయుచున్న వాఁ డయ్యును, ఆవగాత్ అవధీరితః (సకా)=
 తేగిరపాటుతో లెరన్నరింపఁబడినవాడై (ఎంత బలిమూలొన్నను మన్నింప నాయు
 నకుట), తత్త్వణం తూష్ణిం స్థితః (సకా) = వెంటనే దీరక యున్న వాఁడై 'కుత్త
 ఇవ మాధూత్ ఇతి = (నాయకచే) నిద్రకుఁడు గాక యుండును గావుత అని, అమ
 స్త వశిత గ్రీవం పునః విక్షితః = దేగముగా త్రిప్పుఁబడిన మెద గలిగినదగునట్లుగా ను
 అల చూడఁబడినవా డాయును (అయ్యా నిద్రపోయినాఁడేమో పోకయుండునుగాక
 యని కోరుచు అతని కేసి మెద త్రిప్పి అతనిం బరికించిన దకుట.)

అభి.—తనతోఁ బరుండియన్న వాడునుఁడు తన్ను తనపేరఁ బిలువక సవతి.

‘తస్య స్వాస్థ్యవిలేపనమ్’

‘తస్య విలేపనమ్’ అనినది వాయిక అరే తెంక విలేపనమ్ మన్నించే చతుర్థి, అతమున విడిగి యూరక యుండినంతట; ముగ్ధగావున మనస్సున అపరితక అతనిది ‘అయ్యా!’ నిందిచివాడేమో గదా! మేల్కొనియే యుండునుగాక! అని కోరుచు అతని వైపు వెడలి పుచ్చుకొని పరికించినది.

కతే ర్వాక్యమ్ - ఏకస్మిన్నితి, ఏకస్మిన్ శయన ఏకశయ్యాయాం-విపక్షరమణీ నామగ్రహే సపత్నీ నామగ్రహే - గతి - సద్య స్సుపది - శోభ పరాశ్చఖిలపితయా శోభన పరాశ్చఖా చ సా, స్వపితా చ కయా - ముగ్ధయా రమణ్యా - ప్రియతమః - ఇత్యుచి సాన్త్య కచనాని - కుగ్య స్తుపి - అవేగా త్సంభ్రమాత్ నిః ‘అతేక స్సం భ్రమిస్తురా’ ■ త్యమరః! - అవధీరితో నిరస్తా - భూత్వా రత్నక్షణం - యాక్షిం క్షితః ఉదాహితో భూత్ - అనస్తర మయం - సుప్తా నిద్రితః - మాభూది వేది - ఇత్యేత్తో, వాక్యాలంకార - అత్ర మా ఇతి ప్రతిషేధే కావ రమసంభేదా - అమృత తరిత గ్రీహం సహసా వివరిత కంధం - పున ర్వీక్షితః భూయో విలోకితః - ఇతి సంబంధః, అత్ర అమృతతరితగ్రీహం పున ర్వీక్షితి ఇ త్యేతేన దౌష్యవ్యభాషోదయో గమ్యతే, నాయకా స్వీయా మధ్యా చ - యథోక్తం దశరూపక - ‘మధ్యోర్ధ్వ ద్వౌఃపానసక్తా మోహాన్తసురతిశుమా’ ఇతి, నాయకౌ దక్షిణః, ‘కుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణ’ ఇ త్యుక్తత్వాత్, మావానస్తరసంభోగః, సంభోగేచ్ఛాయాపం శృంగార సమక, జాతి రలంకారః.

అతే..

‘తస్య స్వాస్థ్యవిలేపన స్తనతలప్రక్షేపముదాక్షిప్తం

కిం వక్ష్యేత్ పరణానతివ్యతిరేకవ్యాజేన గోపాయ్యతే?’

ఇత్తుకై క్వి త ది త్యుదీర్య సహసా త త్ప్రమాప్తం మయా
స్వాస్థ్య రభసేన తత్పుఖవశా త్తన్వ్యాచ త ద్విస్త్యుతమ్. అర.

అరరాధమనకై యరిగిన వాయికను నేర్పుమెయి వెండియు మోసించుకొనిక నాయకుని తాళము.—తస్యః స్వాస్థ్య విలేపన స్తన తల ప్రక్షేప ముదా అక్షిప్తం వక్ష్యః చరణ అనతి వ్యతిరేక వ్యాజేన కిం గోపాయ్యతే = అలదాని దట్టంపు మైత్రుః తతోది వను దదల కానిలింక యచ్చుచేత గురుగలవైన (నీ) లోమము నా యడుగు ఇను మొట్టలు చేర్చుచు మివచేర ఏల దాచెదవు? ఇతి ఉక్తే = అని వాయికచేర చెప్పుచుడిగానీ (అని వాయిక చెప్పుగానీ) (ప్రయోగవ్యక్తయము:—) మయా సహ సా క్య తత్ ఇతి ఉదీర్య సా రభసేన అన్విష్టా = నేను విలిమెయి వీటి అది (అయంక ము) అని పలికి (నా) ప్రయత్న రటలంక కథుగిలివిరిది, తస్య్యా చ తత్ మఖవకాత్

తత్ విస్తృతమ్ = ప్రియ యం ఆకర్షణీయం యోక్తగుణము మూలముగా ఆయనక (వృత్తాంత) తును మూలినది.

అథి—వాయుకుడు ఒకవాయుకచతుర్ముఖ మంతుమాన్యుంగరాగము తన తొమ్మిదవ సంఘాతాని యంతంగా అట్లే మణియొక వాయుకకదమం బోయి తా నామెను కంటించి ఆమెచనలెం గూడినయపరాధమును మన్నించుగాతమని ఆమెకు పాదప్రణామము చేసెను. అమె మన్నింపక, 'ఏమి ఆలనాని చతుర్ముఖయంగ రాగంపుఁ జచ్చుమును నా కగపక్షక యుండుటకా ప్రాకులు చెబెదవు?' అని యధిక్షేపించెను. అంత వారెందు ఆమెకు ఆయంకమును కనఁపదనీయక వాయువాఁడై లేటాలన ఆమెను కన్పరించెను; ఆగుణమువలని మైనుఁజువులో అంకవృత్తాంతము మాయ మాయెను.

అవ॥ స్యావరాధిత్వాత్ మమతాం నాయకాం పున రై వ్యవస్థాత్సప్రమాచాయతో నాయక స్థాన్తిః - తస్యా ఇతి॥ తస్యా స్తస్మియస్యాః - సాన్ద్రీవిలేపన సుదక్షప్రస్థేయ ముద్రాశీతం - సాన్ద్రీం నిదిడం - విలేపనం కలుమాదిచవా - యస్య తత్తతోక్తమ్ - సాన్ద్రీవిలేపనం చ తత్ స్తనతటం చ - తస్య - ప్రశ్నేషః అభిజ్ఞనం - తేన కృతా ముద్రా పదం-తయా - అశీతం బాధ్యేతం - వక్షః - చరణాసలివ్యలికరవ్యాజెన - చరణాసలెన పాదప్రణామస్య - వ్యలికర స్ఫుంభస్య - స ఏన - వ్యాజః అక జ్జేః - తేన-కిం కిమధం-గోపాయతే ప్రచ్ఛాద్యతే-ఇతి తయా ఉక్త సతి మయా . క్వ కుతై - క్యుదీగ్య ఉక్తా - సహసా తదబ్జం - ప్రమాప్తామ్ అపశీతం - సా-రథ సేన రయోః - అజ్ఞప్తా అభిజ్ఞేతా - తక్కుభవకా త్వస్యాచ - త-క్ష్యేకృతం కమ-విస్తృత మానీ వితి సంభవః. అత్ర నాయకేన రాత్రా వస్యతో గత్వా ప్రాత రాగత్వ తదపరాధ ప్రమాజనాయ భుజితాయః నాయకాయః పాదప్రణామః కృతః; తదా నీం తయా సంభోగవి హ్నై దృష్టై నాయకః ప్రత్యుత్పన్నమలి స్ఫుకావీవం కృతవా నిత్య క్షోణ గమ్యతే. కోపభావకాస్తాః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక కృతః. తేన రసాన్తరం నామ మానాపనయ నోపాయః కృతః - 'రథసత్ప్రసమామణ దైత్యః కోపభ్రంశో రసాన్తర మి త్యుక్తత్వాత్. మానాన్తరం సంభోగః. అత్ర కమణగధం. యక్షి రలంకారః.

‘తస్య ముద్గాఢీ వి నైవ కన్పూరికయా ధత్సే మనోహారిణీం
లక్ష్మీ మి’ త్యభిధాయని ప్రియతమే తద్వేనోకాపంస్పృశి,
శయ్యాపాస్త నివిప్రుస స్థితవధూ నేతోర్నవానన్దితో
నిర్యాత త్వనతై రభీవచనోపన్యాస మూఢజను. 21.
సంభోగాతురనాయకచేష్టును తన్నయిక తత్పరీక్ష్యును..... (చా) న్యు

అతి త్వం కచ్చులికయా చినా విక మహాహరిణీం లక్ష్మీం భక్త్యై = (ఓ)మందర శ్రేతా
 వీధి అవిక లేకయే మహాహరిణీం సాంపుకు వాచ్చెదవు, ఇతి అభిధాయని ప్రియ
 తమే తత్ వేణికా సంస్కృతిః (సతి) = అని పలుకుచు ప్రియతముఁడు ఆనాయకయొక్క
 అనికముడిని తానుమందఁగా, అలీ జనః = చెలుల సమాహము, శయ్యా ఉపాస్త సస్తిత
 వధూ శ్రేత ఉత్సవ ఆవర్తితః = పానుపు చెంతను చిటునవులలోడి కాంతయొక్క కను
 పండువుచేత (నూపురలనం వెలియుచున్న శ్రీతిచేత) సంతస పెట్టఁబడినదై, అలీక వచన
 ఉపన్యాసం (యాధాతధా) నిర్యాయః = (తాము పడకగదిమండి వెడలిపోవుటకు) కల్ల
 మాటలు (కారణములు) చెప్పి వెడలిపోయెను.

అభి. — పడకటింట శయనాధిరూఢుడై సంభోగాగ్రము త్వంపడుచున్న వాయ
 కుఁడు వ్యాజభోగ్యకముగా నాయకానికముడిని విప్పందొడంగడు, మంచముకడ నిలిచి
 యున్న వాయకయు హస్తాన్ని తాలంకృతవద వాగపంద యగుదు, చెలులు నానావ్యాజముల
 వారిని విడిచిని ఆటనుండి వెడలిపోయిరి.

అన॥ సంభోగతరళస్య నాయకస్య చేష్టాం కవి రాహు - త్వ మిలి॥ హేతుధా
 యీ వామలీచనై - త్వం - కచ్చులికయా కచ్చు కన - వి వైక - మహాహరిణీం హ్యవ్యాం -
 లక్ష్మీం వోభాం - భక్త్యై కహసి - ఇ త్యభిధాయని ఇతి వాచిని - ప్రియతమే - తద్వేణికా
 సంస్కృతి సతి రహ్యాః కచ్చులికయాః వేణికాం బద్ధనరజ్జాం సంస్కృతి తీతి తత్వేణికా
 సంస్కృత తస్మిన్ - శయ్యాపాస్త నివిష్ట సస్తిత వధూవేత్రిత్వివావర్తితః - శయ్యా
 ఉపాస్తః తత్ర నివిష్టా - సస్తితా స్తితసహితా - సాచ సా వధూశ్చ - శయ్యాపాస్తనివిష్టా
 చ సా సస్తితవధూశ్చ తిహ్యా - శ్రేణోత్సవః సయవప్రసాదః - శేక - ఆవర్తితో హ్యుత్త
 అలీజనః సఖజనః - అలీకవచనోపన్యాసమ్ - అలీకః కృతకః - వరనానా యుపన్యాసా -
 యస్తి వ్యమనాని త సైకోత్తం - శనక మనందం - నిర్యావో నిగతః - ఇతి సంబధః.

ఇత్ర బోధుకర్తం నామ సంచారి భావః. నాయకా వీరయా ముగ్ధాచ్యుతిం
 హ్యవధీనపతికా - యథోక్తమ్ - 'అసన్నాయత్రమథా హ్యుత్త హ్యవధీన భర్తృకా'
 ఇతి. నాయకోఽనుమానః. సంభోగశృంగారః. పక్షేచ్ఛాయాపం శృంగారి సమా.
 పర్యాయోక్తి గలంకారః - యథోక్తం కావ్యావశేష -

'అథా విష్ట మవాభ్యాం సాహ త్ర వైర్వవ పిద్ధయే
 తిక్చికాగాస్తరాభ్యానం పర్యాయోక్తి మనం హి తత్.' ఇతి. ౧౫.

ప్రభావత్యే రచితేఽపి దృష్టి రధికం సోత్కర్ష ముద్వీక్షతే,
 మధా నూ మపి వాచి స స్థిత మిదం దగ్ధావనం వాయతే,

అమరకావ్యమ్.

కార్కశ్యం గమితేపి చేతసి తనూ రోమాశ్చ మాలమ్మతే,

దృష్టే నిర్వహణా భవిష్యతి కథం మానస్య త స్థిః జనే. ౨౩.

సఖులకోదవప్రకారము భర్తవై అలుక వహించవలసివై వారితో నాయక బడులు పలుకుట. - (ద్రూ భక్తే నచిలే అపి - (నాచే అతనినై) నామముడి చేయబడిన దైనను, దృష్టిః అధికం సోక్ష్మత్వాత్ ఉద్వీగ్యతే = (నా) మాత్ర (అతనిని) (మునుపటి కన్న) ఎక్కువకోరికతోఁ జూచును; వారి రుద్ధాయామ్ అపి = మాట నివారించబడినది అయినను (అతనితో నేను పలుక మాము వహించినను), ఇదేం భగ్గ అననకు సన్నితం జాయతే = ఈసారి మొగము చిలుకవుతోఁ నూచుకొన్నది అగును; చేతసి కార్కశ్యం గమితే అపి = మనస్సుకరితత్వమును పొందింపబడినదైనను, (నేను మనస్సును తొలుగా చేసికొన్నను), తనుః రోమాశ్చ అలమ్మతే = రోమాము ఫలకలను దాల్చును; త స్థిః జనే దృష్టే మానస్య నిర్వహణం కథం భవిష్యతి = ఆ మనుష్యుని మాచినప్పడు కోపమునకు నిర్వాహము ఎట్లు కలుగును. అతఁ డెంతయుపరాధి యైనను అతనిమ్రాల కోపము దాల్చి నావలనఁ గా దని భా. 'ప్రియ' అనఁ 'జనే' అనుటచే నాయకుని సాపరాధత్యమును అతనినై తిగిస్కారభావంబును నూచితములు.

అన॥ నాయకా సభిభిః మాంకరణాయ బోధితా త త్కర్తుమ్ - మత్కా సతి పునస్తా ప్రత్యాహ - (ద్రూభక్తే ఇతి యస్తా మృగ జే భృతో ఖజ్జలః భూతిభక్తః త స్థిః - నచిలే కృతే - స త్యసి - దృష్టే స్మయన - మధిక మత్యథాం - సోక్ష్మంత ముత్సుకం స - ఉద్వీగ్యతే - అవలోకయతి - కిం చ యస్తా - ద్వాచి వచసే - రుద్ధాయాం నివారితాయాం సత్యా - మపి - ఇదం - దృగ్దానం హరలపనం - సన్నితం స్థితసహితం - జాయతే. అత్ర స్థితం నామ మాన్యవిశేషః -

'వికస్వరకపోలం య దపాశ్చోన్మతతారకమ్

అలక్ష్మిమాగదకం స్థితం ధీరజనాచితమ్.'

ఇత్యుక్తత్వాత్ - కిం చ యస్తా - చెప్పరని దితే - కార్కశ్యం కరితత్వం - గమితే ప్రాజ్ఞతే - స త్యసి - తమ శృరీకం - రోమాశ్చం - రోమహస్తం - మాలమ్మతే భజతి - త స్థిః జనే ప్రియజనే - దృష్టే సతి - మానస్య ఈర్ష్యాకృతకోపస్య - నిర్వహణం నిర్వాహం - కథం భవిష్యతి - న భవిష్య తీ త్యథా - ఇతి సంబధః. 'అపరాధ' ప్రియస్తస్థిః సమాగతే భూతిభక్తాదిక కృత ౭ సి కిం ప్రయోజనం? దృష్ట్యాధికం స్వాతంత్ర్యగ్రామావాభావం ప్రకటయతి' తి స్వస్యా అసామర్థ్యం విచారక రీ త్యభిప్రాయా.

మాంకరణాయ పంచార భావః. నాయకా స్త్రీయా ముద్ధా వః. నాయక కృతః అ ప్రాప్తోపక్షేపరూపం శ్చహారి నమః. అప్రోహక్షేపా నామ స్వామరాగప్రకాశనమ్. జాతే రులకావః.

ప్రాశస్త్య ప్రణయః పరాధ సమయే స భ్యోపదేశం వినా
 నో జానాతి సవిభ్రమాన్తవలనాచకోక్తిసంసూచనమ్,
 స్వచ్ఛై రచ్చకపాలమూలగళితైః పర్యస్త నేతోత్పలా
 బాలా కేవల మేవ రోదితి బుర్ర్లాలలకై రశుభిః. ౨౭.

బాలా = బాలాగోకముగనాయక, ప్రాశస్త్య ప్రణయ అపరాధ సమయే = ప్రాణనాయకుని ప్రేమకృతమయన తప్పకముయొక్క కాలమందు (ప్రాశస్త్యయందు ప్రేమచే తోచి తప్పినప్పడు), సభ్యా ఉపదేశం వినా = సభ్యులచే బోధనలేక, స విభ్రమ అన్త వలనాచకోక్తి సంసూచనం మో జానాతి = విజ్ఞాన సహితమయిన యొడలి (ప్రేమ పీడనము (అనగా సవిలాసముగా చెడమొగము పెట్టుటచేతను) వంకర మాటలచేతను (అతనికప్పకము వరనిక) రెండుటను ఎఱుంగదు (రెండుటను నేరదు; మఱి యేమి చేయు వనగా), స్వచ్ఛైః అచ్చ కపాల మూల గళితైః అదృశ్య లోల అలకైః అక్షుభిః పర్యస్త శ్చేత ఉత్పలా (సతీ) కేవలం రోదితి ఏవ = (విస్తారముగా చాట చాట రాలి కాటుక పెట్ల కరణించి కడిగివెదిన వగుటచేత, అనంతము) అకలుషమణు (ను) విమలమూల యిన చెక్కిల్ యాదిభాగమునండి జాతినదియు దొరలయను చలించుచును ఉన్న ముం గయలు గలవియు (ముంగురులను దొరలించుచు చలించేయుచు ఉన్న జీవీయము) (నయన) బాష్పములతో ఏడ్వనమౌతము ఏడ్చుచునే యున్నది. బాలాశబ్దము సాధిప్రాయము.

అనుః కతే ర్వాక్యం - ప్రా శస్తీః । ప్రాశస్త్యప్రణయః పరాధ సమయే - ప్రాశస్త్య క్రీడుతమస్య - ప్రణయః పరాధః - ప్రణయేన ప్రేష్టా కృతః - అపరాధః అనిష్టా చరణం - తస్య - సమయే కాలే - సభ్యా వయస్యయా - కృత ముపదేశం వినా సభ్యకృతోప దేశాభావా దిర్భేదః - బాలా మగ్ధా - సవిభ్రమాన్తవలనా సవిలాసగ్రాతవలనా - సతీ వరాజ్య భీర్భేదః - వక్రోక్తి సంసూచనం - వక్రోక్తిభిః కుటిలభాషణైః స్పృహచన మప రాధజ్ఞాపనం - యతో - న - జానాతి న వేత్తి తతః - స్వచ్ఛై రచ్చకపాలమూల గళితైః ప్ని మూలగళితైః ప్రాస్తవిమృతైః బుర్ర్లాలలకైః - బుర్ర్లాలలకైః పరివర్తమానాః - లోలా క్షుపలాః - అలకా క్షుపలాః - యేష తాని బుర్ర్లాలలకాని - తై - రక్షుభి ర్వాచ్యైః - పర్యస్త శ్చేతోత్పలా భూత్వా కేవలం రోదిత్యేవ రోదన మేవ కలాపి - న కింది దుపాయం జానాతీర్భేదః - ఇతి సంబంధః. సవిభ్రమాన్తవల నే ర్భేద ఏకకయానిరవో వ్యభిక్తైః కయానిరవో కయానే నైవ అలకానా ముక్తుల్యం సంభ వతి. నాయకా స్వయా మగ్ధా నః సుభ్యా ప్రగల్భా చ స్యుత ఏవ బాష్పవహా భావతః, మగ్ధా తు ఉపదేశ మంతరేణ స కిచ్చిజ్ఞానాతీర్భేదప్రాయః. నాయకోక్తిః.

కూట. దైత్యం నాకు సంచారీ భావ. ప్రాణహానికృత్ విర్రవంతుఁ యౌగ్రాహ. మానకృతం చేష్టాహం నైశ్చిత్యై రక్షం వర్త. కాతి రలంకారః. ౨౭.

భవతు నిదితం, వ్యథాకలాపై రలం, ప్రియ గమ్యతాం,
తను రవి న తే దోహ, అస్తాకం విధి న్తు పరాక్షుః,
తవ యది తథా యాథం ప్రేమ ప్రపన్న మిహూం దశాం,
ప్రకృతి తరళే కా నః పీడా గతే హతజీవితే ? ౨౮.

అపరాధిని నాయకుని నాయక బెడరించుట. — భవతు = కానిన్తు (నీవు చెప్పు నట్లే అల్లెనిజముగానే యుండునుగాక అనుట - దిట్టబోలె సర్వము కల్లయే వలుకును న్నావు అని హృదయము), నిదితమ్ = తెలిసినది; వ్యథ కలాపైః అలం = వ్యథా మాటలు మానుము. ప్రియ గమ్యతామ్ = ప్రియుడా పొమ్ము, తే తను అపి దోహ. న = నీ యందు ఇందుక యేనియు తప్ప లేదు (నుచోపరాధుడవని హృదయము), (కిం)కు అస్తాకం విధిః పరాక్షుః = మఱియేమనఁగా మాకు దైవము ప్రతిబాలము (గా నున్నది), తథా యాథం తన ప్రేమ ఇహం దశాం ప్రపన్నం యది = అనిధముగా నాటుకొనియుండిన నీ యనురాగము ఈ యవస్థను పొందినది కాఁగా, ప్రకృతి తరళే హత జీవితే గతే (సతి) నః కా పీడా = స్వభావముచేత చంచలమున (ఉన్నట్లే ఉండి యేముగము లోనూ పోవునట్టిదయిన) పాదు ప్రాణము పోయినయెడల మాకు ఏపాటి బాధ (పో, ఇక నీతో నాకు పని లేదు, నీవు అట్టియాప్రేమను అంగఁగ్రోక్తి చేసిన యీ ద్రోహమునకు ప్రాణము తదలెదను, అని భా.) 'యాథమ్' 'తరళే' — సాధిప్రాయములు.

అన॥ అపరాధిని నాయకుని నాయక భర్తృభావంతి - భవ త్వలిః భవతు అస్తు కాను - భవతా య దుచ్యతే 'మయి నాపరాధ' ఇతి త త్త త్తేన భవ త్వ త్యభావః - విదిత మేత నాభ్యావ - ముక్త నివృత్తి వోఽనుసంధేయః - హ ప్రియ - వ్యథాకలాపై నిరారథావవచనై - రలం పర్యాప్తం - గమ్యతాం నిగదానః క్రియతాం - తే దోహః అప రాధ-స్తను రవి స్వలాగ్నిఽపి - నాస్తి - అస్తాకం కు - విధి దైవం - పరాక్షుః నీచుః - ప్రతిబాల ఇత్యభావః - తథా యాథం తేన ప్రకారా అతిశయితం - తవ ప్రేమ - ఇహ మిద్యుకిం - దశా మవస్థాం - ప్రపన్నం యది ప్రాప్తం చేత - ప్రకృతితరళే స్వభావత ఇతి - హతజీవితే వర్తితజీవితే - గతే సతి - నః అస్తాకం - కా పీడా కా బాధా - నా క్షీణే త్యభావః - ఇతి సంబంధః - దైవత్యాగ-స్తవయా క్రియతే యది మయా ప్రాణ త్యాగః క్రియతే ఏ తే - త్వదేన గమ్యమాభావేన ఇతరపర మేకం త్వయా న కరణ్యము.

‘ఉరసి నిహిత స్థారో.’

మిక్కిలోక పృథ్వీ. వాయుకా స్వీయా ధీరాధీరా ప్రగల్భా చ, యథోక్తం దశ
హాపక.

‘సావహిత్యాద రోహస్తే రతా ధీ రతరా ప్రథా
నిర్భక్తస్థితాడయే వృధ్యా మధ్యాధీ రేవ తం వదేత్.’ ఇతి.

మధ్యాధీరా ఈ కీర్తి లిలి చేత్-

‘ధీరా సోత్పాస్థితావృత్త్యా మధ్యా స్త్రాః కృతాగమం
భేదయే ద్దయితం రోహ దధీరా సమహమీరమ్.’ ఇతి.

అత్ర సోత్పాస్థితావృత్త్యా రోహ ద్దయితం భేదయే దితి లక్షణస్య విద్యమానత్వాత్ -
ధీరాధీరా ప్రగల్భానా. వాయుకా శ్శక్తిః. ఈర్వామానకృతా విప్రలమ్భశ్శక్తీరూః -
అత్ర మానకృతం శ్శక్తీరూః సమం. అతేహోఽలంకారః. ౨౦..

ఉరసి నిహిత స్థారో హర్షకృతా జఘనే ఘనే
కలకలనతీ కాశ్చే, పాదౌ రణస్త్రా నూపురౌ,
ప్రియ మభిసర స్వేనా ముగ్ధే త్వీ మాహతద్విజ్ఞేమా
యది, కి మధిక త్రాహాత్మ మ్మా దితే స్సముద్విక్షు సే? ౨౧.

కలపు పెంపునంతేసి తనవివేకమున ప్రియ సభిసరించుచున్న వాయుకను సభి మం
దరించుట.-ఉరసి కాఁ, హః నిహితః = ఎడమచుండు నిర్భలమయిన ముత్రేపుండ్రేయ
కాఁబుబడినది (... సేయను గాల్పిలికి), ఘనే ఘనే కలకలనతీ కాశ్చే కృతా = విభా
లమయిన కటిప్రసవముందు శక్త్యానుమానమైన మొల్లత్రాడు ఉంపబడినది(... మొల్లత్రా
టిని ధరించిరి), పాదౌ రణక్ మగి నూపురౌ = అడుగులు మొరయుచున్న రతనవాల
యందియులుగలవి (... రత్నాలయందలమి పెట్టుకొంటివి), హ ముగ్ధే = ఓవీ గోలా,
ఏవం త్వీకు ఆహత ద్విజ్ఞేమా (సతీ) ప్రియకు అభిసరిసి యది = ఇట్లు (ఇట్టి వేదముతో)
నీవు బాయింపబడిన గుడుముగలదానవై (గుడుము బాయింపించుకొనుచు) (నీ) ప్రియకు
ని అభిసరించుచున్న దాన కయ్యను, అధిక త్రాస ఉత్కమ్మా (సతీ) కిం దితిః సమదీ
క్షు సే = ఎక్కువలైన భయమును వణకును గలదానవై (విక్కిలి భయపడుచును వణ
కుచును) ఏల విక్కులను పరికించెదవు?

తా.-ప్రియ సభిసరించెనునీవు ఎవరేని కనుదురో యనుభవముచే నలంకారము
పరిచించుచున్నావు. నీవేమియు పరాకుగా నున్న వారిని సయికము పాపురించి నిన్ను
యాచించుచున్నది. నీవగలకల్పము దప్పబాయింపుటగానున్నది, నీవకరముకాంతి కాగ
కాఁబుబడుగా నున్నది. ఇట్టివేదముతో అభిసరించినవో రత్నక పంపురొంటింక బడు
నున్న ఈవేదము మాహాకాము అనుట.

అనుమతావ్యక్తి.

88

అనఁ : రాగారికయ ననుచిరవపే దైవప్రియ మభిసర న్నింజాయకాన స క్త్య
 పాంథతే - ఉర నీతి || ఉరసి - తానో నిర్లః || ॥ 'మూర్త్యుక్త' వతారః ప్రియ
 త్యమః - హానో - విహిలో విస్యప్తః - ఘనో విపుల - ఘనో కటిప్రదేశ - కలకం
 నతీ శిష్టానతీ - కావ్యో మేఖలా - కృతా రవితానిల క్త త్యధః || ॥ 'శ్రీకృష్ణార్జు
 ఖలా కావ్యో త్య'మః - పాదో చరణో - రణస్థానిమూర్తరా రణస్థా మణిమూర్తరా యయా
 స్తాతథోక్తా కృతా - హేమద్ధ మాధే - రస్ - మేన మసేన ప్రకారం - అనంతశ్చి
 మా ప్రహరవాద్యా సతీ - నిర్లహారజ్యోత్స్నయా భూషణరై కృ అక్షప్రకాశం
 కృతవతీ త్యధః - ప్రియ మభిసరసి యది ప్రియం ప్రతి - కామకీ గచ్ఛసి చక్ - అభి
 కతాసోత్కమా - ఉద్గతః కమో యస్యాస్యా త్రాసేన - ఉత్కమా - అధిక మత్యర్థం
 - త్రాసోత్కమా భూత్యా - దిగః కవధః - ఇత ప్రత ఇ త్యధః - కిం సమాదీక్ష
 నేతి మగ్ధం విలోకయసి - ఇతి సంబంధః. అత్ర అభిసరణం ప్రకృత్యై రావ్యోక్త
 త్రాసా ద్విశోఽవలోకయ న్నిం వాయికాం మద్భవ్యయా సమాకతా సభి 'హే మాధే
 అభిసరణే విన మహారణిడిమాయా స్తవ త్రాస స్సంభవతి కి' విలి వక్రోక్త్యా ఉచా
 లభ్య తత ప్రస్యా ప్రావృతం ప్రతిషేధయ తీ త్యభిప్రాయః. అత్ర క్త్యా నామ సం
 చారి భావః. యథోక్తం -

'శక్తినిర్లహారావ్యేక్షా ; విభావోఽస్యా నిరావ్యతే ;
 నౌగ్యరాజాపరాధాద్యా దకార్యా న్నన్యతా స్మృతామ్ ;
 అనుభావో భవ త్యస్యా నైమాన్యం, స్పృక్యరేహనమ్,
 అన్యాయవర్జితే యతో, నీతిం చ మహా వికామ్.' ఇతి.

అత్ర నాయికా వలకి యేలి నాకమ్మనీయా - అభిసరణే తస్యాః స్వనవద్యుపగధారణస్య
 అయుక్తత్వాత్. కిం చ సాధారణీ చ న భవతి అభిసరణే తస్యా స్త్రాసోత్కమాత్యర్థస్య
 అభావాత్. కిం తు స్వీయా మధ్యా చ. నమ స్వీయాయా అ ప్యభిసరణే స్వనవద్యు
 పగధారణ మయుక్త మేవ? సత్యం - అయుక్తమ్. ఏతత్ స్వనవద్యుపగ మభిసరణే
 నిమయ న కృతం, కిం తు వాసక సజ్జికావస్థాయాం - తథానోక్తం భారతీయే

'ఉచితే వాసక యాతు రతిసంభోగలోబహా
 మ్మనం మయతే స్మృస్తా సా స్యా ద్యావృషజ్జికా ;
 వాసోపవనణేఽ త్యధః భూషణగహణం భవత్ ;
 రజనామూపురప్రాయం స్వపన ఛేలి యద్యతే.' ఇతి;

ఇయం ప్రథమం కావ్య సజ్జికా భూత్యా ప్రియ చిగయతి సతి ఉత్కమాతికయం ప్రాప్త
 మనశేన ప్రత్యక్షమాణా అక్షాణిక త దైవ సాభిలతా అభిసరణం ప్రకృత్యా, తథానా

‘ప్రాతఃప్రాతః’

‘హిత్యా లక్షణం సమాశ్చస్తా మదవేన మదేవ చ
యాభిపారయతే కాస్త పాదతే దభిసారికా’

(సారణత ఇత్యుత్‘స్వాగ్ధ్యై న్యైః.)

‘సంరీసా స్వేభా గారేభా త్రస్తా దిక్పేక్షితానా

అవగణ్యవసంహితా హ్యభిగచ్ఛే క్కుల్యాణవా.’

ఇత్యుక్తత్వా స్తు దోషః. నాయతో దక్షిణః. అత్ర హస్త్యక్ష్యగ్గారి నమః - యథోక్తం
దక్షిణాపత - ‘హస్త్యై. వైద తు క్ష్యగ్గారం ధయేన విహితం త్రిధ’ తి. అతే
సోఽలంకారః.

జా.

ప్రాతఃప్రాతః రుపాగ సేన జనితా నినిత్రాత్రా చక్షుషా,

మహ్నాయా మమ సారసవ్యవసయా దుత్పాదితౌ లాఘవమ్,

కిం ముగ్ధన కృతం త్వయా రమణ భీ మ్మత్తా మయా గమ్యతాం,

దుఃఖం తీర్తుమి య చ్చ పథ్యమధునా కర్తాన్తి తచ్ఛోష్యసి కిం.

ఇందు నాయకుని వైద్యునిగాను తన్ను తోగిం గాను నాయక పలుకుచు దెప్పు
చున్నది.—ప్రాతః ప్రాతః ఉపాగ తేన (త్వయా మమ) చక్షుషాః నినిత్రాత్రా జనితా =
ప్రతిలేపనము (ప్రతిదినమును చేసెదను అనుట) వచ్చెదను (నీచేత నా) కన్నులకు నిద్రలేమి
కలిగింపబడినది (పగటినిద్ర అపథ్యముగాన దానిని తొలగించితి వనుట, రాత్రియెల్ల
నీకై మేలుకోనియంటి నని దెప్పునము), మహ్నాయా మమ సారస కృపనయాత్ లాఘ
వమ్ ఉత్పాదితమ్ = బాధ్యముగలవాననయిన నాకు సుదుత్ప(దోష)మును పోగొట్టుట
చేత (దేహమందు)లఘుత్వము కలిగింపబడినది (మూఁగురాల నయిననన్ను పరువు చెటిసి
అవమానపఱచితిని అని దెప్పునము), ముగ్ధన త్వయా కిం కృతమ్ = (ఆహా!)
కపట మెఱుంగనివాడవు నీవు (వాడు) ఎంత (యాలోగ్యము)చేసితిని (కపటిని నీవు ఎం
త చేటానరించితిని అని దెప్పునము), రమణ మయా భీః మత్తా = త్రియుఁడా! నాచేత
భయము విడువఁబడినది (నా లోగము సుదురుచున్నది, నాకేక ప్రాణభయములేదు
అనుట) (ఇక నేను చావునకు వెఱవను, ప్రాణత్యాగమునకు సిద్ధపడియున్నాను అని
దెప్పునము), [‘మరణ’ అని పాతాంతరము; ఆపత్తిమున, మరణభీః మత్తా = మరణభయము
విడిచిని అని యర్థసంగతి మహింనునది.] గమ్యతామ్ = పొమ్మ, దుఃఖం తీర్తుమి = కష్టముగా
నున్నావు (ఎంతటిలో మందియ్యవలసినవైద్యునికి ఒకచోటకే చిర ముందుట కష్టముగదా;
నాకడ మందుట నీకు దుఃఖకరము అని దెప్పునము), (కిం)చ అధునా యత్ పథ్యం తత్
కర్తాన్తి శ్రోష్యసి = మఱియు ఇప్పుడు (ఉన్న దేహస్థితికి) విదిపథ్యతా దానికే
చేసెదను, (నీవు) నిందువు (నా కిది చూపే తగినది, ఆపని చేసెదను అని దెప్పునము.)

వైద్యపరము:—నీవు కపట మెఱుంగనిపజ్జనుడవు, ప్రతిదినము చేతునకు వచ్చి నాదేహాస్థిలని విచారించి కొని పుగటిసిద్ర మాన్పించి వ్యాధికారణ మయిన గురుత్వమును పోగొట్టి దేహము శరీరపదునట్లు చేసితిని! అహ! నీవు నాకు ఎంతటియుపకారము చేసితిని! ఇంక నాకు ప్రాణధయము లేదు. ఇంక || కెందులకు ఇక్కడ వృథాగా కాలహరణము చేసికొనుట? మఱి యెచటికేనియు (వైద్యమునకు) పొమ్ము. నేను ఇంకను పథ్యమే చేయుచుండెదను. నీవును (నాపేనకులవలన) వినుచునే యుండువు.

నా ప్రవాణ్నిప్రాయము:—నీవు పరమధూర్తుడవు, ప్రతిదినము తెల్లకాయనలుగు నీ స్నేహుడునుండిమాది నాకన్నుల కెన్నడును నిద్రలేకయే పోయినది, ముందభాగ్యురాలిని నమ్మి అగౌరవపఱిచి నలుగురలో తలవంపుచేసితిని. ఇంతకన్న నీవు నా కేమి ద్రోహము చేయగలవు? ఇంక నేను మరణమునకు తెగించి యున్నాను. అదియే నాకు తగినది. ఏల నాకడ నిట్లు కష్టముతో నిలిచెదవు? అవలికి పొమ్ము. అతగినపనియే (పాపా త్యాగమే) నేను చేసెదను, నీవును వినియెదవు.

అట. అపరాధినం నాయకం కపితా నాయకా ఉపాలభ్యతే - ప్రాతః కిలి | ప్రాతః ప్రాతః యష మ్యుపసి - ఉపాగతేన సమాగతేన - త్వయా - చతుషా నేత్రయోః - వినిద్రతా నిద్రాపాని - జలనితా ఉత్పాదితా - కిం చ - గౌరవ వ్యవసయోక్ గురు త్వహారణాత్ - ముద్దాయాః భాగ్యహీనాయాః - మమః నిః | మూఢాత్మాపటు నిభానాగ్ధా ముద్దాః మ్యురి త్యమరః - లాఘవం లఘుత్వ - ముత్పాదితం జనితం, ముగ్ధన అజ్ఞాత కైకజేన - త్వయా కిం కృత మయ్యుక్తం కి మపి నాచరితమ్ - ఇదం వాక్య ముపవన్నతే - కిం తు మయా - రమణాభిః గమణ ఇలి భిః ముక్తా మ యుక్త భయం విహాయ ఏవ ముక్త మి త్యభాః - దుఃఖం సక్తకం తివ్రసి - గమ్యతాం గమనం క్రియతాం - ఆధునా ఇతా సిం - య త్పథ్య మిష్టం త త్కృతాన్తీ త్యనేన గమ్యమానమరణోద్యోగ నూచనేన ఇతః పర మేవం త్వయా న కరణవ్య మిలి నిశేధో గమ్యతే. అత్ర వీర్యా నాయకా ధీరా ప్రగల్భావ, కిం చ ఖడ్గితా. నాయక కృపః. విప్రలబ్ధకృష్ణార్దః. పో పాలమృతచనం నమూ. ఆక్షేరోలంకారః. 30.

ప్రస్థానం వలయైః కృతం, ప్రియసఖై రిస్తై రజనీం గతం,
ధృత్యా న మణి మాసితం, వ్యవసితం చిత్రై న గంతం పురః,
యాతం నిశ్చిత చేతసి ప్రియతమే సర్వై స్సమం ప్రస్థితం
గస్తవ్యే సతి జీవిత. ప్రియ సుహృత్సార్థకాః కి ముత్సృజ్య తే. 31.
ప్రవృత్తికృత (అర్థ ర్థకాంతరములొనర్చు నాయక) తప్రవాణుగో ముఖ

వర్ణనామః. — (ప్రయోగవర్ణనయము: —) (ప్రియతమే యాతం నిర్భర చేతసి(సతి) = (ప్రియతమః) (దేహతరము) పోవుటకు నిర్భయించుకొన్న మనస్సు కలవాడం (కా నానీ), (ప్రియపత్నీ) సర్వైః సమం ప్రశీలనం = (నానెచ్చెలులు) అన్నియు (అయ వతో) కూడ తరలిగది, అది ఎట్లనగా, (ప్రియపత్నీః కలయైః ప్రస్థానం కృతమ్ = (నా) నెచ్చెలులయిన గాజాలు పయనము చేసినవి (కంకణములమీద పీలి గలయగాన అది నెచ్చెలు లనబడినవి, కాన్యవశంబున గాజాలు వదులై జాలి పడిపోయిన వనుట), (ప్రియ సత్తైః అన్యైః అజప్రం శరణం = (వా) నెచ్చెలులయిన కన్నీళ్లు (కన్నీళ్లు నెచ్చెలులవలె దుఃఖకాలితీయముగాన నెచ్చెలులుగా (తప్పుబడినవి) సంతతము పోవును నేయన్నవి, (నిరంతరము ఏర్పడుచున్నా వనుట), (ప్రియసభ్యైః), ధృత్యా మ్మనః స అపీతమ్ = (గౌరవ ముం గాచినది యగుటచే నెచ్చెల్లుచున) ధృత్యము మ్మనః (అయినను) నిలకడయొను, (అపీయం వరలిన వనుట, ఇతః బ్రహ్మకరేవనుట), (ప్రియసభ్యైః) చిత్రేన పురః గమ్యం వర్ణనపీతమ్ = (నానెచ్చెలియయిన) మనస్సు ముందుగా పో నుద్యమించినది (నామనము అవనితోనె తిన్న వనుట); జీవిత = ఓప్రాణమా, గస్త్యే సతి = (ఏవును) పోవలసి (చే) యుండగా, (ప్రియ సుహృత్ సార్థః కిమ్ ఉత్పిబ్యతే = ఆత్మ మిత్రుల సమా నామును (సోబడును) ఏల వదలిదవు (పోగొట్టుకొనెదవు), (ఆమిత్రులతోనే పయనము చేయుట మంచిదిగదా, వారితోనే సొమ్ము; అనుట; ఇట్లు నాయక భేదమగణితోగ్గ మును తెలుపుచున్నది.)

అథ || నాయకా జీవితం ప్రత్యాహ - ప్రస్థాన మితిః (ప్రియతమే - యాతం ప్ర స్థానం - నిర్భర చేతసి సతి-నిర్భరం కృతనిర్భరం-కలగరి నిష్ఠా-చేతస్మిత్తం - యస్య స తతోత్త సర్వైః - వర్ణనయైః కల్పనయైః-ప్రస్థానం ప్రయోగం - కృతం-సర్వవికరణా, దేహకార్యాత్ క్షరభూమిదాని గరితా నీ ర్థ్యైః - (ప్రియపత్నీః (ప్రియమిత్రైః - అన్యైః శత్రుజైః - రజస్విం సంతతిం - గతం ప్రయోగం - ధృత్యా ధృత్యైః - మ్మనః మ్మనః (త్రం - వాసితం, చిత్రేన చేతసా - పురోగతిః - గమ్యం - వర్ణనపీతం వర్ణనసాయః కృ తః - (ప్రియపత్నీ రితి విశేషణం నిర్ణయన వర్ణనయేన సర్వత్ర మోచనీయమ్ - ఏవం సర్వైః సమస్తైః - కన్యయాదిభి - సమం సమా - యుగప ది ర్థ్యభావః - ప్రస్థితం గమనం కృతం - సా జీవిత తన - గస్త్యే గమనే కస్త్యే సతి - (ప్రియసుహృత్సార్థః, (ప్రియా శ్చిత్రే సుహృద శ్చ (ప్రియసుహృదః - తేమం - సార్థః సమానః - క ము త్పిబ్యతే కిమ్భం వికర్తవ్యతే - నిర్వయా రేన సమా గస్త్యమి ర్థ్యభావః - ఇతి సంబ ధ్ధః - అత్ర నాయకాయః, (ప్రియప్రయోగనిర్భయభావేన సర్వస్వముద్భూతపరమాసం తాపదశాంతియ మనమానాయా ఏవం జీవితోపాలయ్యనేన తస్యా జీవితధారణ మని శ్చ మతి ర్థ్యతే. అత్ర దైన్యం నామ సజ్జాతా భావః. నాయకా స్వీయా మధ్య

ప్రకృత్యా రమ్యతా చ. వాచకోఽనుకూలః. ప్రవాహప్రలయభృగ్నోరః. పా
పామృతవనం కర్త. ఆత్మేలాఽలంకారః. 30.

‘నుప్రోఽయం, సఖ నువ్యతా మితి గతా స్సఖ్యః; స్థోఽనంతరం
ప్రేమావేశితయా మయా తరళయా న్యస్తం ముఖం తన్నుభే;
జ్ఞాతేఽలీకనిమిలనే నయనయో ధూర్జస్య రోషూఽన్యుత్తొ,
లజ్జాసీ న్నమః; నైవ సాఽవ్యవహృతా తత్కాలయోగైస్త్వై క్రమైః. 31.

నాయక తాను ప్రేమాలోకముచేతఁ జేసినచాపమును సఖిలో చెప్పకొనుట.-
(ప్రయోగవ్యర్థము:-) సఖ్యః = (వా) చెలులు, ‘సఖి అయం సుప్తః కువ్య
తామ్’ ఇతి = చెటి, ఇతఁడు నిద్రఁ జెందినాఁడు (నీవును) నిద్రపోయితి’ అని, గతాః = (మావ
దకగదినుండి) వెడలిపోయితి, తతః అనంతరం = అటు తర్వాత, ప్రేమ ఆవేశయా
చరణయా మయా ముఖం తిత్ ముఖే న్యస్తమ్ = మగ్నమయొక్క ఉద్రేకముగలదావ
నగుటచేత చపలమయిన నేను (వా)ముఖమును ఆతనిముఖముమీఁద ఉంచితిని, (అంతట),
ధూర్జస్య రోషాన్యుతః నయనయోః లోక నిమిలనే జ్ఞాతే సతి = (ఆ) కంఠమున
(చెక్కిలియందలి) గగుర్పాటుచేత (ఆతని) కనునోయియొక్క అబద్ధపు మాయలు
(నాకు) ఎఱుకవడఁగా నే, నమ లజ్జా ఆసీత్ = నాకు సిగ్గు ఆయెను, సా అపి తేన తత్
కాల యోగైః క్రమైః అవహృతా = దానిని (అలజ్జను) అతఁడు ఆ సమయమునకు
తిగిన చెయిదములచేత తొలగించినాఁడు.

తా.- నాయకతోడ స్వైరవిహారమునకు ఆహింకముగా పడకటింటి చేరియున్న
సఖులను త్వరగా తొలగించుటకై నాయకుఁడు కన్నులుమాసికొని నిద్రపోవుదున్నట్లు
టెక్కుచేసినాఁడు. అంతట నాసఖులు నాయకతోఁగొని నీచల్లభుఁడు నిద్రపోయినాఁడు,
నీవును నిద్ర పోయితి’ అని హెచ్చరించి వెడలిపోయినారు. అంతట ప్రేమాలోకమున
నాయక నాయకుని ముఖమునకు తనముఖమును కలిపింపఁగా ఆతనివదనమున పులిక
లుప్పలిలైను, దానిం గని దొంగనిద్ర యగుట యిఁబింగి నాయక తాఁ జేసిన చాపమునకు
తాను లజ్జపడుచుండఁగా నాయకుఁడు చభిపాలింగనాదులచే అలజ్జను పొందెనాట్లేను.

అతః నాయకా ప్రేమలోకయక్తరం స్వకీయం చాపలం సఖ్యాః పురస్తా దా
హ - ముప్రోఽయ మితి హే సఖి అయం సుప్తః నిద్రితః - త్వయా ఽపి - నువ్యతాః
కుప్తిః క్రియతా - మి క్కుక్త్యా సఖ్యో గతాః - తతః స్సఖిగమనా - దనంతరం పశ్య -
ప్రేమావేశితయా - ప్రేష్ణః - ఆవేశః ఉద్రేకః - పాఽస్యా న్నీతి ప్రేమావేశి - రసాన్య
కాః - ప్రేమావేశా - తయా ‘వదంతో యావదనమై’ ఇతి పంచమ్యుతః - తరళయా

తలయ - మయ - తమై తస్య నియస్య ముఖే - మదియం ముఖం - వ్యస్తం నిమిత్తం -
తతస్తస్య - భూతాస్య వచ్చకస్య - కోమాఞ్చితః - తలయయో గళిక
నిమిత్తం అస్మరముఖే - జ్ఞాత విదితే సతి - మమ లజ్జా అవీత, సా చ లజ్జా తేన
భూతాన - తత్కాలయోవైస్థ స్తత్యమయోచితైః - క్రమే నాన్యమై - రుపచారై రి
త్యభాః - అవస్థా నర ప్రేతి - సంబంధః. అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. బౌద్ధు
క్యం నామ సంఘాభివృద్ధి. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయకోఽనుకూలః సంభోగ
కృత్. అత్ర వర్ణభాగః. అతేపోఽలంకారః, యుక్తి గలంకారః. 30.

కోపో యత్ర భుక్తుః కరచనా, విగ్రహేనా యత్ర మహానా,
యత్రాన్వయస్య స్థిత మనునయో, దృష్టిపాతే ప్రసాదా,
తస్య పేష్టం ప్ర దివ మధునా వైశంసా వశ్య జాతం,
త్వం పాదాస్తే లుతసి, న చ మే నున్య మోక్షః ఖలాయా. 33.

నాయకునియపరాధాతిశయమునకు కోపించి నాయక యాతనిని వక్రశ్రుతి నిందిం
చుట. - యత్ర శ్రేష్ఠి కోపః శ్రుతుజగదవా = ఏ యనురాగముందు కోపము (వలసి చే
ష్ట) బాహుముడిచేయుట (మాత్రమే) (అనగా పూర్వము ఎప్పుడైన ఎందులకేని కోపము
కలిగిన అకోపముచేత బాహులు విలుచుట రప్ప అంతకన్న చేష్టలు అనగా కువాళములు
తర్జనకాండములు ఇట్టి యెక్కువచేష్టలు ఏవియు చేయ మన సామ్యంత ప్రేమాతిశయము
ఉండె ననుట. ఇట్లే ఈ త్తరవాక్యములయందును అర్థ మాహి పవలయును;), యత్ర విగ్ర
హః మహానః = ఎందు (ఏప్రేమ యుండినకాలముందు) కలహము పలుకమియో, యత్ర
అనునయః అన్వయస్య స్థితః = ఏప్రేమయందు ఈజడింపు లండొరులంగూర్చి చిఱున
వోయి, యత్ర ప్రసాదః దృష్టిః = ఎప్రేమయందు అనుగ్రహము చూపొ, తస్య శ్రేష్ఠః
అధునా వైశంసా జాతః = ర (అంతగొప్ప) ప్రేమతో ఇప్పుడు నాళము కలిగినది, తత్
ఇకం వశ్య = అట్టి దీనిని (ఈప్రేమనాళమును) చూచుము, త్వం (మె) పాద అస్త్రే
లుతసి = నీవు నా పాదముల కడం బ్రెళ్లుచున్నావు, కిం (చ) = అయినను, ఖలాయాః
మే మన్య మోక్షః న = పాపాత్మిరాలనయిన నాకుకోప త్యాగము (కోపము తీయుట)
లేదు. పూర్వము నామీద నీకు వాస్తవ మయినప్రేమ యుండినప్పుడు ఎప్పుడును ఎక్కు
వకోపమునకు కారణము కలిగించినవాడవు కావు. అప్రేమ అలదానిపాలు అయినయి
ప్పుడు నాకు తీయియొగ్గు నొనర్చితివి. ఇక నీతో నా కేమి? అని భా.

అతః నాయకస్య అపరాధాతిశయేన కుపితా నాయకా కశ్చిత్కాలే తమానా - కో
ప ఇతి యత్ర య ద్దీ పేష్టం - కోపోఽనునయః + శ్రుతుజగదవా భూగ్నితేతరకనా

మూత్రం - స తు విభజ్యేనాదికం - అత్ర కోపకర్తేన కోపకృతకమణ లక్ష్యతే - యత్ర
యస్మిన్ పృష్టి - క్షగ్రిహా విశ్వేషః - మాన మభాషణ మేవ న విశ్వేషః - విగ్రహ
శక్తే నావీ తర్క - లక్ష్యతే - యత్ర యస్మిన్ పృష్టి - అనునయః సావ్యసమ్ - అమూల్య
స్త్రీత మితరేతర దగమనీతమూత్రం - వ సభాపాఠాభాసాదికం - యత్ర యస్మిన్ పృష్టి -
ప్రసాదః ప్రసన్నతా - దృష్టిపాతః అవలోకనమూత్రం - నాశ్రుపాతాదికమ్ - అత్ర చతు
ర్థవాక్య కవిహయ శ్రేణి శబ్దో న కృతః త దయ్య క్తం - 'యత్ర దృష్టిః ప్రసాద' ఇతి
వా పాతః - తస్య పృష్టః - అధునా ఇదానీం - వైశ్యసం హాని - నాకార ముక్కున్నం - తది
దం - పశ్య అవలోకయ - వైశ్యసజన మేవ చిహ్నబోధి - కి మితి - త్వం పాదాన్త పాద
ప్రాప్త - లులిపి పరివర్తనీ - ఖలాయాః దుష్టాయాః - మే నును - మన్యుమాయః కోప
కాన్తి కృ - వ భవ తీతి సంబధః - అత్ర మన్యుః ప్రియదుష్టతానిమిత్తకః - యథా
భాగతియ -

‘ప్రతిపక్షపకాకా త్త య ప్సాభాగ్య ప్రకాశకః

ఉపసర్పే త్సచిహ్న కృ మన్యు స్త్రోపకాయతే.’ ఇతి.

ఖలాయా ఇ త్యాదృశేన ఖలత్వాకోపదేన ప్రియస్య ఖలకన్య భాష్యతే; మన్యు మామౌభా
వకభవేన ప్రియస్య అపరాధాతికమో వ్యజ్యతే. అత్ర నాయకా స్వీయా ధీరా ప్ర
గల్భా చ, కించ భర్తృతా. నాయకో వృత్తః. మానకృతో విప్రలబ్ధః కృష్ణారః.
ఈర్ష్యాకోపప్రాయం నమః. ఆక్షేపాల్లంకారః. 33.

‘సులేను జహిహి మానం, పశ్య పాదానంతం మానం,

న ఖలు తేన కదాచి హోస ఏవంవిధోఽభూత్;’

ఇతి నిగదతి నాథ తిర్యగామిలితాన్యో

నయనజల మనల్పం ముక్త, ముక్తం న కిశ్చేత్.

34.

(హ) సులేను మానం జహిహి - (ఓ) కోభనాగీ మానమును మానుము, పాద
అనంతం మానం పశ్య = అడుగులకు ప్రామిల్లియున్న నన్ను చూడుము, తన ఏవం కోప
కదాచిత్ న అధాత్ ఖలు = నీకు ఇట్లు (ఇంత) కోపము ఎప్పుడును కలుగ లేదుగదా,
ఇతి నాథ నిగదతి (సతి) = ఇట్లని భిక్ష పలుకుచు (ఉండగా), తిర్యక్ ఆ మిలిత
అన్యో అనల్పం నయనజలం ముక్తం కిశ్చేత్ (అపి) న ఉక్తమ్ = అడ్డముగా ఇంచుక
మానీ కోపబుడిన కన్నులుగల దానిచేత (-కలవైనవాయిక చేత) విస్తారముగా కన్నీళ్లు
విడువబడినవి ఏమియు చెప్పులడలేదు.

అథః సులేనాం నాయకాం సావ్యసమ్ సాయకస్య క్షితిం కవి కామా -

మన స్వతి: సో మనమ కౌఠనాద్ధి కానై - మాన మభాషణం - జనానీ త్యజ-
తావాసరం సాద్రమారం - మాం - || కృతకాకయ - తన - కేచాది త్కృతర్పి త్కా-
శేఢి - వివరిత: ఈద్యుత: - కౌఠి - వాధా క్షణ భావకర్తౌఢమనయే || ౧ || ‘ని
‘సేధ జాత్యాలంకారానునయా ముద్రితేషు’ ల్య త్యమర: - ఇ త్యేకం - నాథ - నిగదతి
మదతి సతి - తిర్యగామాలితావ్యై - తిర్య క్తిరక్ష్మనం యథా - అమాలితే - అక్షితే
‘క్షేతే - యస్యా స్వా తథోక్తా తయా నాయకయా - అనల్పం బహులం - నయనలు
మమృ - ముక్తం త్యక్తం - కిచ్చే వ్నక్తం భాషితం కు కిచ్చే వ్నా - స్తీరి సంబద్ధం.
‘న ఖలు తన కవాది త్కౌఢం వివరితౌఢభూత్’ ఇత్యేకేన పూర్వ మ ప్యుజేన బహు
కోఢపరార్థ మితి దృఢ్యతే, ‘నయనల మనల్పం ముక్తమ్’ ఇత్యేకేన ప్రసాద ప్రియ
భావ మ్నాద్యతే, ‘తిర్య గామాలితావ్యై’ ఇ త్యేకేన గమ్యమానప్రిసాదసంవరణే
‘సూక్తం చ కిచ్చే ది‘త్యేకేన ఈష్యమానవృత్తి మ్నాద్యతే. అత్ర కోపభావకాన్తి:
నాయకా స్వయా మధ్యా త. నాయక కృతి: మానకృతో విప్రీలమ్యు: కృత్
ర: అత్ర వర్తస్తోట: ‘నమోస్తోట స్తు భావానాం మదితోఢల్పరస స్తు తై రి
త్యుక్తత్యాక. జాతి గలంకాద: 38.

గాధాలిక్తన వామనీకృత కుచ పోద్భిన్న రోమోద్గమా
సాన్ద్రీన్నేహ రసాతిరేక వినిత్యాశ్చ స్రీదేశామృరా
మా మా నూనద మాతి మా మల మితి త్మోమాక్షరోల్లాపి
మస్తా కి న్ను మృతా ను కిం మనసి మే లీనా ఏలీనాను కిమే? 39.

నాయకవాక్యము. — గాథ అలిక్తన వామనీ కృత కుచప్రాద్భిన్న రోమ ఉద్గమా
= దిట్టమయిన కవులారితచేత కలుచవిగా: కేయలదిన స్తనములయందు వెలికలుకెన
గగుర్పాటుయొక్క పాటమరించుటగలది(యొ), సాన్ద్రీ స్నేహ రస అతిరేక విగ
కత్ కాశ్చీ ప్రదేశ అమృరా = దిట్టమయిన (మెక్కుటమయిన) అనురాగ భావముయొ
క్క పెంపుచేత జాతీపోవుచున్న మొలత్రాటితావునందలి కత్తముగలది(యొ), (‘సా)
మానద = (ఓయి) (నా)మానము వెలుపు వాదా, మా మా = కలదు కలదు, అతి మా
= అధికము కలదు, మాన్ అలన్ = నమ్మ చూర్చి చాలును, ఇలి త్మేమ అక్షర ఉల్లా
పి = ఇట్లని తక్షణ యక్క నములను పలుకుచున్నది (యొనై), కుష్టా, కిం ను = నిద్రం
చినచామేమి, మృతా కిం ను = మృతిగొందినదా (మచ్చిల్లినదా) యేమి, మే మనసి లీనా
కిం ను = నామనస్సులో అంగిపోయినదా యేమి, ఏలీనా కిం ను = అలనమైలదా యేమి
నానాయక కుచములు మలుచలగునట్లుగా అడుచుంటే ప్రలలతోనిండుకొన్దు

దిగివలెనిలినతో అనుకాశాతిశయముచే నిలువదల వీర ఎడలి పడిపోవు ముందఁగా,
'వలదు వలదు, నామానము తీయకు, చాలు చాలు, నన్ను వదలు' అను నీయమీరయలకు
క్రమశః క్రమముగా తగ్గుతగ్గుపర్చుచును బలికి, ఆనందపారవశ్యముచేత కడకు విడిచిదివడతో,
మూర్ఖిల్లినతో నామనస్సులో నాని పోయినదో, నానితో, ఎక్కమయిపోయినదో తెలి
యని యట్లుగా నిశ్చేష్టురాలై యుండెను.

అవ॥ నాయకాక్షిః - గాధాలింగ శేతి॥ గాధాలింగ వాసుని కృత కుచ ప్రాప్తి
ష్ట రోమాన్తము దృఢాక్షైవ ఖర్చి కృత సున సముద్భూత రోమాన్త - పాన్తి స్నేహ
రసాతిశయ విగళ తాన్త్యప్రద కామ్యురా నిలిడ శేమాతిశయ ప్రసమాన మేఖలాప
చాంకుకా సతి - నాయకా - శే మానద మానం గరిమానం - ద్యుతి ఖండయ శీతి -
మానద - స్తస్య సంబద్ధిః - మా మా ఆల మలం ॥ ని॥ 'మాస్త మాంలం చ వారణ' ఇ
త్యమరః-అతి అతిమాత్రం - మా అలం మాం ప్రతి అల మల మి త్యేతి స్థితివారణ - ఇ
త్యేతేన ప్రకారా - మేమాత్మరోగ్లాపిని పారవశ్యేన కృతాత్మరం యథా భవతి కథా
నానాపరశ్చి - అత్ర మామేత్యాది విషేధబాహుళ్య మధాన్యైకత్వ - తతః క్రమేణ
పారవశ్యాతిశయం ప్రాప్తా విలగ్కర్తృ - కి మితి - నుత్తా కి న్ను నిదితా కి న్ను -
కి నిర్వికల్ప విలగ్కర్తృ - మృతా కి న్ను - మూర్ఖతా కి న్ను - అత్ర మృతి నానా
మూర్ఖా - 'ద త్తేన మరణాసన్నా మృతి రి త్యుపపద్యతే' ఇ త్యుక్తక్వాత్ - మే
మనసి - లీనా కి న్ను వస్త్ర కి న్ను - విలీనా కి నిర్వికల్ప సంబద్ధః. 'మనసి మే లీనా
విలీనా ను కిమ్' ఇ త్యేతేన విలగ్కర్తృయేన విసప్తబాహుళ్యమసంధానస్య అన్తరనుసంధా
నం కుర్వతో నాయక శాస్త్రిపి పారవశ్యోద్భవో గమ్యతే. అత్ర ప్రకారా నామ
శాస్త్రికభావః. 'ప్రకారా న్నచేష్టతే' త్యుక్తక్వాత్. నాయకా పరకీయా
కన్యా - యథా కామస్తతే -

'మహారణానిసంకృతాధరోష్ఠం ప్రతిషేధాత్మరవిక్షబాళికామం

ముఖమంసవివర్తిక పక్షలాక్ష్యః కథ మ త్యస్తమితం వ ముఖ్యతం తత్' ఇతి.
సమ్యాగ్కృష్టారాః. అత్ర సమకస్యవః 'నర్తనస్తవ ముఖారమ్భా భయాన్తా నకసం
గమః' ఇతి. బాలి రలంకారః. 33

పటాలగ్నై పశ్యే నమయతి ముఖం బాల విసయా,
హతాక్షేపం వాఙ్మ త్యపహరతి గాత్రాని విభృతం,
అశక్తా చాఖ్యాతుం స్థితిముఖపథద త్తనయనా
హ్రీయా తామ్య త్యస్తః ప్రథమపరిహాసే నవవధూ

నరసంగమంబున లజ్జాపరాధీనయైన నాయకదళను వర్ణించుట.—నర నరహః = ప్రాత్రపెండ్లికూతురు, పత్య పతి అల్లగా (సతి) = భర్తవస్త్రమును పట్టుకొన్న వాడు (కాఁగా), జాత వివరూ (సతి) ముఖం నమయతి = ఘట్టిన (కలిగిన) వివరూకల(దై) ముఖము జాంచుచున్నది, మాత అగ్రేషం వాఙ్మరి (సతి) = బలాత్కారముతోడి కాఁగి లింతను కోరుచున్న వాడు (కాఁగా), గాత్రానీ నిభృతమ్ అపహరతి = అనయములను నిశ్చలముగా వెనుకకుదించికొనును, అభ్యారం అక్త సతి = ఈయనను నివారించు (అని) చెప్పకొనుటకు అక్తపూరై, క్లిత ముఖ సతి దత్త నయనా (సతి) = చిఱునవ్వుతోడి (ఈసయాటమునకు ముసిముసితవ్వులు నవ్వుచున్న) మోముగలవారయిన తెలికైలైవైపు (మీరయిన ఈయనచేట్లను మామ్మడు అనునగ్ధముగా) నిగద్దుఁ బడిన కన్నులు (గలదై), ప్రియాఅస్తః ప్రథమ పరిహాస తామ్యతి = లజ్జచేత మనస్సులోనే తొలి సయాటలో క్రమపడుచున్నది.

తా.—నరనరపు ప్రథమపరిహాసమందు భర్త తనవస్త్రమునంజినంబు వివరూముతో మోము వాంచుచున్నది, అందు తన్ను బలాత్కారమునఁ గవులింపం గడంగుడు తాను తనకువయకములను వెనుకకు తగ్గించుకొని నిశ్చలముగా నుంచుకొనుచున్నది, చలదువలదు అని అతనితో చెప్పటకు ధీరతచాలక, అతనియాసయాటమునకు చిఱునవ్వునవ్వుచున్న తనచెలికైలైవైపు ‘ఇతనిని మీరయిన నివారించు’ అనునగ్ధముగా మాంచుచున్నది.

అన॥ నరసంగమె లజ్జా వ్యాకులాయా నాయకాయాః దళాంకరి రాహు - పటాల్ని ఇతి । ప్రత్యై ప్రియ - పటాలగ్నీ చేలాచ్చులగ్రాహిణి - సతి - జాత వివరూ సతి - అత్ర వివరూకబ్జః కులపాలికాజమోచితాచాగ వాచకః - ముఖం - నమయతి అవాక్కతోటి, పాతాగ్రేషం ప్రపభాలిద్దనం - వాఙ్మ త్యభిలషతి సతి - గాత్రాన్య గ్గాని - నిభృతం నిశ్చలం యథా భవతి తథా - అపహరతి అపాకవదతి - అభ్యారం మేనం నివారయ తేతి నక్త - మక్తాఽఽమూ సతి - ప్రితయక్తం ముఖం యాసాం తాః తతోస్తాః తా కృతా స్ఫుల్గ కృతాదు - దత్తే విస్త్రక్తే - నయనే నేత్రే - యయా సా తతోస్తా - వీరం - ప్రథమపరిహాసే అవ్యనగ్ధవ్యాపార - నరనరూ గ్నతోధా - ప్రియా లజ్జయా - అస్తః అస్తరణే - తామ్యతి గ్గానిం భజ - తితి సంబద్ధః, అత్రాగ్నిప్రియా క్కృతవీర. అత్ర వీరీ నామ సంహారీ భావః - నాయకా స్త్రీయా ముగ్ధాః. నాయకోఽనుకూలః, సంభోగః కృష్ణార్కః, సుగ్ధేచ్ఛామూపం కృష్ణారి నమః. జాతి రలంకారి.

నాసేతోఽనునయేన యః ప్రియనుమాద్యైకై స్త్య ర్న యస్సంప్రతో
యో దీఘం దివసం విషహ్య మౌదయేయతాన్ త్క-భచ్చిద్ధృతః

అన్యోన్యస్య హృతే ముఖే విహితయో స్తిర్యక్-భవ్యైర్దృశో
స్సంభవే సపది స్థితవ్యతికరే మానో విహ స్థోజ్ఞితః. 32.

యః (మానః) = ఏ (కోపము), అనునయైన న అపేతః = (చెలికత్తెలు) ప్రా
ర్థనచేత పోదాయెనూ, యః ప్రియ మహ్యత్ వాక్యైః న సంవృతః = ఏది అనుంగు
మిత్రుల మాటలచేతను దీందదాయెనూ, యః దీర్ఘం దివసం వివహ్య యత్నాత్ హృ
దయే కథభ్యైత్ భృతః = ఏది నిడుపయిన దివసంతయు ఓర్వబడి కడంకతో మన
స్సునందు ఎట్లో (కష్టముతో) పెట్టుకోబడినదో, (సః) మానః = ఇ కోపము, అ
న్యోన్యస్య ముఖే హృతే (సతి) = ఒండొరుల ముఖము పెడమరింపబడినది (కాఁ
గా), కథభ్యైత్ లిక్యత్ విహితయోః దృశోః సంభవే = ఎట్టకేలకు అడ్డముగా విగు
ద్వబడిన చూర్ములయొక్క కలయికగా, స్థిత వ్యతికరే (సతి) = చిఱునవ్వుయొ
క్క సంబంధము (కలుగఁగా), సపది = రత్నము, విహస్య = వద్ది (హాస పూ
ర్వకముగా), ఉద్వేగః = తృణంపబడినది. దీర్ఘమ్—సాధిచాయము, ఈ యలుక
చేత ఎంత నేపటికిని దినము ముగియనట్లు అగపడె ననుట.

అభి.—పగ లంతయు చెలికత్తెలు వేడికను మిత్రులు బోధించినను తీరిక హృ
దయమందు నాటుకొని యున్న యలుక రాత్రి ఏకాంతము కలుగఁగానే పెడఁగొంగు
బులనుండి అడ్డముగా నిగిడిన యొండొరుల చూపులు కలసి ముఖవికాసము బువ్వుతిల్లును
నిర్మలమై పోయినది.

అవ॥ కనే ర్వాక్యం - వాచేత ఇతి॥ యో మానః - అనునయైన ప్రాభాసయా -
సఖినా మితి శేషః - వాచేతః వాచకతః - కించ యః - ప్రియమహ్యర్వాక్యైః ప్రియ
స్య మహ్యదః ప్రియమహ్యదః తేషాం వాక్యై ర్వచనై - నన సంవృతః న సమాపితః -
యః దీర్ఘ మాదుతం - దివసం దివసం - నూ॥ 'కాలాభ్యసూ రత్య ప్రసంగయోగే ద్వితి
యా' - వివహ్య సహిత్యా - యత్నా ద్భవయే - కథభ్యైర్భృతః కృచ్ఛ్రేణ భారతః -
సః మానః అన్యోన్యస్య - ముఖే వదనే - హృతే అక్కపై - అపాకృతే స తీర్త్యభాః -
కథంది త్కే వాచి ప్రకారా - తిర్యక్తి రక్రీపం - యథా భవతి తథా - విహితయోః
కృతయో - దహ్వయోః - సంభవే సంకమే - స్థితస్య ఈదద్ధవితస్య - వ్యతికరే సం
క్తే - సతి ఉభయో ర్ముఖవికాస స తీర్త్యభాః - సపది సద్యః - విహస్య హాసం కృత్యా -
ఉద్వేగః విస్మయ - ఇతి సంబధః. అత్ర కోపకాంతిః. నాయుకావ్యయ మధ్యావ.
వాచకోపమాలం. మావానవ్వరం సంభాగః. వేష్టాకృతసగ్గేచ్ఛాహాసం కృత్యా
వర్త. వాచి రలంకారః. 32.

గతే ప్రేమావేశే, ప్రణయబహుమానే విగతే,
నివృత్తే సచ్చానే, జన ఇవ జన గచ్ఛతి పురః,
త్యక్తుమ్ త్యేక్తుమ్ ప్రియసఖ గతాం స్తాం శ్చ దివసాః,
న జానే కో హేతు ర్గతీ శతధా య స్మ హద్భయమ్? తెహ.

జ్ఞానమనితే అన్యధాసేవయదిశవాయక సఖిలో ముఖమెట్టుకొనుట. — ప్రియ
సఖి = అనుంగుఁ జెలియే, ప్రేమావేశే గతే (సతి) = అనురాగముయొక్క ఉద్రే
కము పోయినది (కాఁగా), ప్రణయ బహుమానే విగతే (సతి) = ప్రేమచేతీ యాజ
రము తొలగినది (కాఁగా), సచ్చానే నివృత్తే (సతి) = విశ్వాసము పోయినది (కాఁగా),
(ఇట్లు), జన జన ఇవ పురః గచ్ఛతి (సతి) = ఆరెడు సామాన్యజనుని వలె ఎదుట
పోవుచుండఁగా, తత్ (చ) గతాత్ తాత్ దివసాత్ చ = (ప్రియుఁడుచేసిన) యాయవ
మానమును కడచిపోయిన యా (ప్రేమ) దినములను, త్యేక్తుమ్ త్యేక్తుమ్ = కలపోసి
తలపోసి, మమ హృదయమ్ = నాగుండె, శతధా న దళతి (ఇతి) యత్ (ఇత్ర) కో
హేతుః న జానే = వేయిగా వ్రయ్యక యున్నందులకు ఏమి కారణమో ఎఱుంగను.

దేలి, ఆరెడు నామిది యా ప్రేమావేశమును, అయాదరమును, అవిశ్వాసమును
జన్మించి విడనాడి ఇచ్చుచు ఎవఁడో పరాయిజానివలె జాగ్రూల పోవుచుండఁగా యా
చి, అభ్యర్థనములను స్మరించి స్మరించి నాగుండె వల వేయి వ్రయ్యలుగా వ్రయ్యతో చెప్పు
లేకున్నాను.

అతః ప్రేమో పరిభూతా నాయితా స్వీయాం దళాం సఖ్యాః పుర స్తాత్ దాహ-
నత ఇతి । ప్రియసఖి - ప్రేమావేశే రాగోద్రేక - గతే అపగతే సతి - తతః -
ప్రణయబహుమానే - ప్రణయేన ప్రేమా - కృతః - బహుమానః ఆదరః - యాద్యహా-
రణబహుమానః క్రియతే తాదృశ ఇత్యర్థః - త స్తీ - నివృత్తీతే నివృత్తే సతి, తద పురం -
సచ్చానే సాక్షాన్తీ - నివృత్తే అపయాతే సతి, ఇదానీం జనే - త స్మిన్ జనే - జన ఇవ
సామాన్యజన ఇవ - పురః అగ్రతః - గచ్ఛతి వ్రజతి సతి - తస్మిన్ శతధా మదమానం చ
గతాత్ - యతాత్ - తాత్ దివసాం శ్చ యేషు దినేషు ముఖే నోపిరం తా నిత్యర్థః -
త్యేక్తుమ్ త్యేక్తుమ్ స్మృత్వా స్మృత్వా మమ హృదయం - శతధా శత ప్రకారేణ న
దళతి సఖ్యత - ఇతి యత్ తత్ర - కో హేతుః కిం కారణమితి - న జానే నావగచ్ఛా -
మితి సంజ్ఞా । అత్ర గతే ప్రేమావేశ ఇత్యాదివాక్యచతుష్టయేన ప్రేమో ప్రేమబాహు-
గత్యుత్తే నివేశతో నామ సంచారి భావః - అత్ర నాయితా సాధారణే హేతు
భావకారణే.

చిరచిరహిణో రుక్మచ్ఛాతాన్య క్షణీకృతగాత్రయో
నావ మివ జగ జ్జతం భూయశ్చిరా నభినన్దనోః
కథ మపి దినే దీప్తు యాతే నిశా మధిరూఢయోః
ప్రసరతి కథా బహ్వీ యూనో ర్యథా చ తథా రతిః 35.

చిరమేదేః తాపిన పశుమధంపకుల కలయికః—చిర చిరహిణోః = చిరకా
లము ఎడఁతాపినవారను, ఉక్మచ్ఛాతాన్య క్షణీకృత గాత్రయోః=మిక్కిలితంతువారిక
చేరి నెగులుచేత సడలివడిగా చేయఁబడిన క్షేనులంగలవారను, భూయః అభినన్దనోః
=మఱల (నూచికచే) సంతసించుచున్న వారను, (అయి) యూనాః=ప్రాయపుడంప
కులకు, జగత్ నవకు ఇవ జాతమ=లోకము గ్రాత్రదియుంబోలే ఆయను, తతః దీర్ఘాది
నేయాతే(పతి)=అవంతరము నిడుదమైన పగులు కడచినది కాఁగా, నిశా మధిరూఢయోః
(తయోః)=రాత్రిని ఎక్కిన (యాదంపకులకు) (అదంపకులకు పగులు ముగిసి రాత్రి వ
చ్చినప్పుడు అనుట) యథాచ కథా బహ్వీ ప్రసరతి తథా రతిః (బహ్వీ) (ప్రసరతి)-
వివిధముగా (ఁబందొదలకై వారు పడిన యాచిరచిరహితాపాది వృత్తాంతముల) సల్లాపము
దీర్ఘమై ప్రవర్తిల్లుచుండునో అనిధముగా ముగతంబును దీర్ఘమయి ప్రవర్తిల్లుచుండును.

‘దీర్ఘ’ అనుటచే ఎప్పుడెప్పుడు నూర్పుఁడ సమీపమునా అనిపగ లంతయు విక్రి
తి క్రమపడుచుండి రని భావము. ‘ప్రసరతి’ త్యాదిచే రాత్రిచాలనపు తమ నియోగః క్షేతా
దికములు. తిప్పకొనుచు దీర్ఘ ముగతంబునం దలి రని భావము.

అవ || కనే ర్యాకృత్వ చి రేతి|| చిరచిరహిణోః చిరకాలవియు క్తయోః-ఉక్మ
చ్ఛాతాన్య-ఉక్మచ్ఛాయా జౌత్సుక్యేన-కృతా-ఆతిః పీడా-తయ-క్షణీకృతగాత్ర
యో రవసాదితకీరయో-రూఢయః పున-రభినన్దనోః సంతుష్టయోః-సమానమే
నేతికేషః-యూనోః యువతి శ్చ యువా చ యువానా || మా|| పుమాన్ స్త్రీయా, ఇ
ద్యేక కేషః-తయో-చిరా దృఢమకాలాత్-జగ ద్భువనం-నవం నూతన-మివ-జాతం
ఉక్మచ్ఛం-తతో-దీప్తు ఆయాతే-దినే అహని-కథ మపి కృచ్ఛేన-యాతే-పతి-
అత్ర దినస్య దీర్ఘతా ప్రతిపత్తి గుణదుసన్నిధికా దన్యావస్థం భావభావ్యభావే న
త్యేకకక్షత్యం-నిశాం రాత్రి-మధిరూఢయోః తయోః బహ్వీ-బహుకో-కథా
సల్లాపః-యథా యేన ప్రకారేణ ప్రసరతి ప్రవరతే-తథా తేన ప్రకారేణ-రతి
రతం-ఇ-ప్రసర తితి సంబంధః. చిరా త్సంగతయో ర్విరహిణోః పరస్పరక్షణీకృతం
ఇతరతర మపి ముఖావనా మితి భావః. సహా నామ పరపరీభావః. నాయకా
స్త్రీయా మధ్యాకృత. నాయకొఁగనుమలు. ప్రకాశన ము సంభోగక్షేత్రాల్ల. అతి
రసంతరః.

దీర్ఘా తోరణమాలికా విరచితా దృష్ట్యైవ నేర్పవల్లః,
 పుష్పజాం ప్రకర స్త్రితేన రచితో నో కుస్తజాత్యాదిభిః,
 దత్త స్వేదముచా పయోధరభరే జాఘా న కుమ్భామృసా,
 స్వైరేవావయతైః ప్రియస్య విశత స్తస్యై కృతం మద్భరమ్. రం.

కాంతుడు ప్రహసముండి కాగా కాంతకు, గలిగిన పంతోపముయొక్క
 చిహ్నలను వర్ణించుట:-

తస్యై = సుందరిచేత, విశతః, ప్రియస్య = (ప్రహసముండినచ్చి యిల్లు) సో
 ద్యుదయన్త కాంతునికి, దీర్ఘా తోరణమాలికా దృశా ఏవ విరచితా ఇన్దివల్లః = నిడుదయైన
 తోరణపుడండి (ద్వారముమీది పూడండి) యాత్రతోనే గ్రహ్యబడినది నల్లగలవలతో
 గాదు, (అతనిని దూరమునుండియే ద్వారమునుండి నివహారిక కన్నులార మిక్కిలి దీక్షిం
 చిన వసుట), పుష్పజాం ప్రకరః స్త్రితేన రచితః కృతిః - కుస్తజాత్యాదిభిః నో = (ముంగిలిలోనగు
 తావుల పూవుల చల్లంటి చిలునగవుతోనే చేయబడినది మల్లెల బాబలు బోవగువారి
 తో గాదు, (మల్లెలకన్న ను బాకలకన్న ను రమణీయముగా చిలునవ్రువ నవ్రుచుండిన దను
 ట), అన్యః స్వేదముచా పయోధర భరేణ దత్తః కుమ్భామృసా కల్యాణోదకము చెను
 టను తోయగచున్న నలుదవన్నులతో ఇయ్యః బడెను కలక జలముతో గాదు, (పంతో
 పురితయముచేత అన్యోదకము తేగం దోచక చెనుగ్రక్కయన్న యునుకు స్తనములు
 గలదై చూచుచుండెననుట), (ఈవిధముగా), స్వైః ఏవ అవయతైః మద్భరం కృతమ్ =
 తన యశయవములతోనే (ప్రవేశ) మంగళము జరుపబడియెను.

ఇందు ప్రియుడు ఏథిలో దూరమున నయ్యచుండగా ఎవరునూచుట, ముంగిటం
 బ్రవేశించి దూపులుగలయంగా చిలునగవు, గృహమధ్యముం జొచ్చి దరిసెనంతట చెనుకు
 ను, అను క్రమము, వాకిట తోరణము, ముంగిట పువ్వులు, మధ్యగంగమున కుమ్భము,
 ననుక్రమముతో ముపంగలెంబుగా నున్నది.

అవ ॥ కత తస్యైవ దీర్ఘా తోరణా ఆయతా - తోరణమాలికా తోరణ
 ప్రక - దృష్ట్యైవ - విరచితా నిర్మితా - ఇన్దివల్లః నీలలోక్తురై - నా విరచితా - పుష్ప
 జాం కుస్తజాం - ప్రకరః ప్రక్షేపణం - స్త్రితేన - రచితః కృతిః - కుస్తజాత్యాదిభిః
 మాధ్యమాలత్యాదిభిః - కుసుమవిశేషైః నకృతః - అచారాధానం గృహంగణేషు పుష్పా
 పవిత్రః క్రియతే - అన్యః తపరాచవిశేషః - స్వేదముచా స్వేదం ఘృతం మధ్య తీర్తి
 స్వేదముచా - తేన పయోధరభరేణ కుస్తజాం - దత్తః - కుమ్భామృసా కల్యాణోదక
 న దత్తః, ఏవం తస్యైవ వాయుకయా - విశతః దేకావ్రరా దాకర్త్య గృహం ప్రవేశతః.